

Vraaggesprekken

Onderzoek in 1892

Inhoudsopgave

Interview met Gehardus Nijhuis	3
Interview met Barend Johannes Wijnveldt	7
Interview met Wolfine van der Schans	11
Interview met Klaas van der Poel	14
Interview met Johannes Kloos	19
Interview met Francina Prattenburg	20
Interview met Adrianus van Kesteren	22
Interview met Albertus van den Bos	24
Interview met Thomas Spencer Elce	26
Interview met Henri Fancois Wouter Dubois	30
Interview met Lodewijk Henrich Johan Marie van Asch van Wijck	33
Interview met Wilhelmina Elisabeth Vroon	36
De conclusies van de Staatscommissie over Veenendaal	38

Interview met Gehardus Nijhuis

Gehardus Nijhuis, oud 44 jaar, predikant der Nederduitsch Hervormde gemeente te Veenendaal.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig de heeren: M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck, W.H.J. Roijaards en Gerhardus Nijhuis.

Voorzitter: Zijt gij reeds lang in uwe tegenwoordige betrekking te Veenendaal?

Antwoord: Ruim 2 jaar.

Voorzitter: Er zijn te Veenendaal verscheidene fabrieken, op sommige zijn ook vrouwen werkzaam, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Welke is de leeftijd van de verschillende menschen, die daar werken? Zijn er onder de 16 jaar?

Antwoord: Ja wel, gewoonlijk komen zij op hun 12de jaar op de fabriek. Dan verlaten zij de catechisatie om op de fabrieks-catechisatie te komen. Op de fabriek worden zij op eene lijst geplaatst en dan langzamerhand toegelaten.

Voorzitter: Dit is met meisjes en jongens hetzelfde, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Werken er veel getrouwde vrouwen op de fabriek?

Antwoord: Regel is, geloof ik, dat zij mogen blijven totdat zij zwanger worden.

Voorzitter: Geeft gij aan vele kinderen godsdienstonderwijs?

Antwoord: Ja, zeer veel.

Voorzitter: Op welken leeftijd neemt gij hen aan?

Antwoord: Op hun 6de jaar, zoodra zij een psalm kunnen lezen. Van de openbare school komen zij iets vroeger, omdat zij daar niet als op de christelijke school reeds godsdienstonderwijs genoten hebben.

Voorzitter: Van u gaan zij naar de fabrieks-catechisatie, niet waar?

Antwoord: Ja, op hun 16de jaar komen zij vervolgens op eene hoogere catechisatie, waar zij blijven tot zij lidmaat worden.

Voorzitter: Een predikant, die eenige jaren te Veenendaal staat, krijgt dus een overzicht van een geheel geslacht van kinderen?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Op welke uren wordt de fabrieks-catechisatie gehouden?

Antwoord: 's Avonds van 8-9 uur.

Voorzitter: Ondervindt gij in dat opzicht medewerking van de fabrikanten, sporen dezen de kinderen aan de catechisatie te bezoeken?

Antwoord: Ik heb daarin alle medewerking, doch de fabrieksbevolking is zeer kerksch, de kinderen bezoeken mijne lessen getrouw. Alleen treft het mij, dat mijne kinder-catechisatiën door tweemaal meer meisjes dan jongens bezocht worden.

Voorzitter: Is dit in het algemeen de verhouding der bevolking?

Antwoord: Ja, ook bij de burgerklasse.

Voorzitter: Zijn er dan in de gemeente zooveel meer meisjes dan jongens?

Antwoord: Wel wat meer, maar de oorzaak zit hierin, dat de ouders minder macht hebben over de jongens. Na den 12-jarigen leeftijd heb ik minder reden om over verzuim te klagen, dan komen ook de jongens heel trouw op.

Voorzitter: Men zou juist het tegendeel verwachten, niet waar?

Antwoord: Toch is het zoo. Ik heb in 6 gemeenten gestaan, maar de Veenendaalsche fabrieksbevolking is in dit opzicht voorbeeldeloos.

Voorzitter: Hoe denkt gij over de intellectueele ontwikkeling der kinderen?

Antwoord: Dat loopt nog al uiteen. In 't algemeen geloof ik, dat de ontwikkeling in het gezin niet erg bloeit. Alleen die wat grooter zijn en als leden van knapen- en jongelingsvereenigingen van den heer Govers een soort herhalingsonderwijs genieten, maken daarop eene gunstige uitzondering.

Voorzitter: *Kunt gij in dit opzicht verschil waarnemen tusschen jongens en meisjes?*

Antwoord: *De meisjes zijn veel vlugger, ik denk, omdat zij minder speelziek zijn.*

Voorzitter: *Bemerkt gij nooit, dat de kinderen 's avonds moede zijn?*

Antwoord: *Nooit. Integendeel heeft het mij dikwerf verwonderd, dat zij zoo opgewekt bij het onderwijs zijn. Hetzelfde heb ik waargenomen bij volwassenen, waarvan ik er twee winters telkens een 100 tot lidmaat heb opgeleid. Ook naar de avondkerk stroomt de fabrieksbevolking toe, wel een bewijs, dat zij niet afgemat is, anders zou zij liever in de woning blijven zitten uitrusten.*

Voorzitter: *Acht gij die 12-jarige kinderen genoeg ontwikkeld om zóó het leven in te gaan?*

Antwoord: *Ik meen opgemerkt te hebben, dat in het laatste 10e jaar de kinderen van 12 jaar beter beslagen zijn dan de kinderen, die nu een jaar of 16 zijn.*

Voorzitter: *Ligt dat daaraan, dat het onderwijs zooveel beter is geworden?*

Antwoord: *Het kan ook een andere oorzaak hebben. De ouders sturen nu hun kinderen veel trouwer naar school dan toen. Een jaar geleden is een contract gemaakt tusschen de gemeente en de fabrikanten om geen kinderen meer aan te nemen, die niet een bewijs konden toonen van de lagere school te hebben doorlopen. Vandaar dat de jongens van 12-13 jaar nu vrij wat vlugger zijn, dan die op het oogblik 16 en 17 jaar zijn.*

Voorzitter: *Vindt gij dus de ontwikkeling van de tegenwoordige jongens van 12 jaar voldoende?*

Antwoord: *Voor werklieden, ja, zij kunnen behoorlijk lezen, schrijven en rekenen, hoewel natuurlijk wel blijkt bij het vragen op de catechisatie, dat de een meer ontwikkeld is dan de ander.*

Voorzitter: *Gij ziet dus voor de bevolking te Veenedaal geen reden om het verblijf op school door wettelijke bepalingen te verlengen?*

Antwoord: *Neen, er zijn er bij mijn 100 leerlingen geen 3 of 4, die niet lezen kunnen.*

Voorzitter: *Meent gij, dat de kinderen van 12 jaar ook lichamelijk genoegzaam ontwikkeld zijn om op de fabriek te gaan werken?*

Antwoord: *Ja, vrijwel, en wat nu hun geestelijken toestand betreft: als eene bepaling werd gemaakt, dat de kinderen eerst op 13-, 14-jarigen leeftijd op de fabriek mochten gaan, dan zou ik onderstellen, dat die laatste 2 jaren schadelijk zouden werken, want trouw schoolbezoek zou men in die jaren niet zien plaats hebben, tenzij de wet het gebod.*

Voorzitter: *Onderstel, dat de wet dit deed?*

Antwoord: *Dat zou ik zeker niet toejuichen.*

Voorzitter: *Omdat het gezin het financieele offer, dat daarvan het gevolg zou zijn, niet zou kunnen dragen?*

Antwoord: *Neen, maar omdat het schoolgaan boven het 12de jaar niet gunstig zou werken op hun moreel gedrag. Op de fabriek wordt op het bezoek van herbergen en zoo al meer gelet, waar zij al op hun 12de jaar mede aanvangen.*

Voorzitter: *Werken veel vrouwen in de fabrieken?*

Antwoord: *Naar mijne leerlingen te oordeelen, zoo wat evenveel vrouwen als mannen.*

Voorzitter: *Staan te uwent de fabrieksmeisjes minder aangeschreven dan zij, die gaan dienen?*

Antwoord: *Neen, want zij maken het er niet naar, vaders, die zelf niet op de fabriek werken, schijnen echter hun kinderen liever in een dienst te doen.*

Voorzitter: *Daaruit zou men toch kunnen opmaken, dat bij die ouders een soort van bewustzijn levendig was, dat het beter is de kinderen in een burger gezin te doen dienen?*

Antwoord: *Ik geloof wel, dat de meeste ouders dit meenen. Ik voor mij schrijf dit toe aan den velen vrijen tijd, dien zij hebben. Wanneer om 7 uur de fabrieksarbeid is afgelopen, gaan de mannelijke arbeiders bun stukje land nog tot 9 uur bewerken, alweer een bewijs, dat het werk op de fabrieken niet zoo afmattend is.*

Voorzitter: *Meent gij, dat de verplichte sluiting der fabrieken om 7 uur het op straat loopen, uitvoeren van kattenkwaad en ook eenigszins de losbandigheid bevordert?*

Antwoord: *Dat spreekt van zelf. De tijd om naar bed te gaan blijft dezelfde, hebben zij nu tot 8 uur op de fabriek te werken, dan kunnen zij ook een uur minder op straat zijn. Ik merk dit 's Zondagsavonds ook wel op. Fabrieksarbeiders gaan meestal naar hun eigen predikant, preek ik dus 's avonds van 5 tot 7 uur, dan zijn er bijna geen jongelieden gedurende dien tijd op straat, preekt daarentegen een ringpredikant, dan is het vol op straat. Een bewijs, dat door de menschen bezig te houden zij van de straat worden gehouden.*

Voorzitter: *Gebeuren er na afloop van de fabrieken, ten gevolge van dat straatloopen, ook schandalen?*

Antwoord: *Neen, dat volstrekt niet.*

Voorzitter: *Gij hebt dus geen reden om die bepaling, dat de fabrieken om 7 uur moeten sluiten, af te keuren?*

Antwoord: *Neen, mij dunkt, dat de werktijd al lang genoeg is.*

Voorzitter: *In de meeste huizen der fabrieksarbeiders heerscht zeker veel armoede?*

Antwoord: *Niet zooveel. Natuurlijk houdt dit ook wel eenigszins verband met de grootte van het gezin. Doch daarin alleen ligt het ook niet. Er wonen bijvoorbeeld vlak naast elkander twee huisgezinnen, van gelijke grootte en van gelijke verdiensten. In het eene huis ziet het er knap uit, gaat men met genoeg zitten en kan men gerust een kop koffie drinken, daar naast vreest men zelfs te gaan zitten. Over het algemeen zijn de-huisjes frisch, netjes naar den stand der menschen gemeubileerd.*

Voorzitter: *Gij schrijft dit zeker voornamelijk toe aan den invloed van de vrouw?*

Antwoord: *Zeker.*

Voorzitter: *Is het u ook bekend, wat een fabrieksarbeider in de week verdient?*

Antwoord: *Dat kan ik niet zeker zeggen. Gemiddeld, meen ik, f 6 a f 7, enkele huisgezinnen verdienen wel een f 30 per week.*

Voorzitter: *Hebt gij wel eens gezien wat de menschen eten?*

Antwoord: *Dat bepaalt zich meest tot aardappelen met spek, rundvleesch wordt bijna niet gebruikt. De meesten slachten een varken. Zij koopen meest een jong varken om dat te mesten en later te slachten.*

Voorzitter: *Kunt gij over het algemeen de uitspraak doen, dat de huisgezinnen in Veenendaal geen armoede lijden en dat de verhouding, die tusschen de verschillende leden van het gezin heerscht, eene fatsoenlijke is?*

Antwoord: *Ten volle, armoede behoeft er niet geleden te worden, en hulp van de diaconie voor fabrieksarbeiders heeft alleen in zeer buitengewone omstandigheden plaats.*

De heer Emants: *Drukken de armlasten niet eenigszins ten gevolge van de menschen, die niet meer werken kunnen, of die alle kennis van werk missen?*

Antwoord: *Onze diaconie heeft tamelijk goede fondsen. Wij deelen jaarlijks tusschen de f 5000 en f 6000 uit, en zoolang ik in Veenendaal ben, is het niet noodig geweest eene bijzondere collecte te houden. Wanneer een fabriekeer door den dood weggenomen wordt, moet de weduwe wel eens tijdelijk geholpen worden, maar de kinderen hebben dan op de fabriek meestal iets voor. Bijvoorbeeld een meisje, die bij het leven van haar vader niet meer dan f 1,50 in de week verdiende, krijgt, na diens overlijden, zijne getouwen, zoodat zij al dadelijk op f 4,50 komt.*

Voorzitter: *Krijgt de diaconie niet te haren laste oude fabriekeers, die niet meer werken kunnen?*

Antwoord: *Zelden.*

Voorzitter: *Worden die dan door de fabrikanten ondersteund?*

Antwoord: *Bij de firma Van Schuppen bestaat een pensioenfonds, waaruit de arbeiders op 60-jarigen leeftijd en zelfs de weduwen trekken. De oude werklieden blijven overigens meest op de fabriek tot hun 60ste of 65ste jaar.*

Voorzitter: *Wat bedoelt gij met die opmerking? Meent gij, dat de werklieden in den regel niet ouder worden, of dat zij later door de fabrikanten ondersteund worden?*

Antwoord: *Van de overige fabrieken durf ik dat met zekerheid niet zeggen.*

Voorzitter: *Heeft de diaconie geen armlastigen, doordat tal van werklieden geen werk kunnen vinden? Of is er altijd plaats genoeg op de fabrieken?*

Antwoord: *Ik geloof niet, dat er volk rondloopt, omdat zij wegens gebrek aan werk weggezonden zijn. Die nu nog rondloopen, zijn, naar ik meen, menschen, die vroeger wel op eene fabriek geweest zijn, maar een negotie zijn begonnen of naar Duitschland zijn gegaan en later terugkeeren. Zij, die overigens geen werk op de fabriek kunnen vinden, worden meest daglooners of gaan op het land werken. Ongeveer 80 personen worden bedeed, waaronder weduwen van fabriekeers voorkomen en enkele fabriekeers, die niet genoegzame verdiensten hebben.*

Voorzitter: *Dus het ongelukkige verschijnsel, dat zich elders voordoet, dat men wel werken wil, maar niet kan, treft men bij u niet aan?*

Antwoord: *Neen, maar het zou op den duur kunnen komen. Wanneer wij geen nieuwe industrie krijgen, raken wij binnen 20 jaar in verlegenheid. De fabrieksbevolking groeit sterk aan.*

Voorzitter: *Bestaat er bij u geen neiging om te emigreeren?*

Antwoord: *Zij gaan nog wel eens naar Duitschland, maar verder willen zij niet.*

Voorzitter: *Zou men ze niet, zooals in het noorden onzes lands geschiedt, naar Amerika kunnen zenden?*

Antwoord: *Neen, daartoe bestaat niet de minste lust, wel bepaalde tegenzin.*

Voorzitter: *Uit hetgeen gij straks hebt gezegd omtrent het weinig voorkomen van armoede en de verhouding tusschen de leden van het gezin onderling, mag ik wel opmaken, dat misbruik van sterken drank weinig voorkomt, niet waar?*

Antwoord: Er wordt drank gebruikt, maar alleen vreemde landloopers komen er voor met de politie in aanraking. Misbruik bestaat alleen bij uitzondering.

Voorzitter: En hoe gaat dit op de fabrieken?

Antwoord: Daar is dit streng verboden.

Voorzitter: Mogen vrouwen in zwangeren toestand nog de fabrieken werken?

Antwoord: Neen, zoodra eene gehuwde vrouw voor de eerste maal zwanger wordt, moet zij de fabriek voor goed verlaten. Zoolang zij met haren man alleen blijft, mag zij op de fabriek werken.

Voorzitter: Hebben de meeste fabrieken eigen woningen gebouwd?

Antwoord: Wij hebben drie groote rijen, welke, meen ik, aan de groote fabriek behooren. Nu bestaat er nog bij anderen een plan om een 40-tal woningen bij te bouwen, en die, naar gezegd wordt, zoo zullen verhuurd worden, dat zij na eenigen tijd het eigendom worden van de huurders. Die van de drie rijen zijn uitnemende huisjes, en ook die van de Engelsche stad zijn goed.

Voorzitter: Hoe zijn die huisjes ingericht?

Antwoord: Vóór is eene groote kamer, terwijl een gangetje naar achteren voert, waar men een soort bleekje aantreft. Of daarachter nog iets is, weet ik niet, daar ben ik nooit geweest.

Voorzitter: Hoe gaat het met de slaappleaatsen? Komt het niet voor, dat in groote gezinnen alles, wat kind is, maar in één bed wordt gestopt?

Antwoord: Neen, de menschen zijn te netjes, hoogstens 2 of 3 kinderen zullen maar bij elkander slapen. Er zijn ook heel groote gezinnen, die 2 huisjes bewonen.

Voorzitter: Bestaat er bij u een volksbibliotheek?

Antwoord: Neen, maar er zijn twee gewone bibliotheken van boekverkoopers en een bibliotheek van de jongelingsvereeniging met een 100 nummers.

De heer Van Wijck: Gij hebt verklaard, dat in 't algemeen de toestand van de fabrieken gunstig is. Kunt gij hetzelfde zeggen van de boerenarbeiders?

Antwoord: Neen, die lijden veel armoede, want 's winters zijn zij meest zonder werk en 's zomers verdienen zij niet genoeg om wat te sparen. Ook de ambachtslieden staan achter bij de fabriekers. Met de laatsten heb ik mij echter het meest bezig gehouden, en ik mag verklaren, dat het fabrieksvolk een goed soort is, hetgeen door mij toegeschreven wordt aan den godsdienstigen zin, die het bezielt. Van opruiing en werkstakingen verneemt men bij ons niets.

Voorzitter: Die toestand schijnt toch niet altijd zoo geweest te zijn. Ik meen, dat indertijd de hulp der justitie wel ingeroepen is moeten worden?

Antwoord: Dat is 10 jaar geleden, maar de quaestie was toch van zeer eenvoudigen aard. Zij was deze. De week loopt van Donderdag tot Donderdag en de uitbetaling geschiedt op Zaterdag. Toen is het gebeurd, dat er op Vrijdagmiddag werd aangeplakt, dat het loon 10 procent., meen ik, verlaagd zou worden. De omstandigheid, dat dit niet vooraf was medegedeeld en men daardoor beperkt was in zijn keuze om te blijven of heen te gaan, was oorzaak van eenigen strubbel, waarbij toen zelfs soldaten gerequireerd zijn geworden. En dezen winter is er ook een bagatel geweest. Een firma had het loon eenigszins verhoogd en toen wilde het volk van de groote fabriek dat ook hebben. Maar zulke bewegingen hebben niets te beduiden. Een ontevreden geest is er onder ons fabrieksvolk niet. Er is eens een poging aangewend om een socialistische vergadering te houden, maar daar is niets van gekomen. Als er bij ons maar geen volk van buiten komt, blijft de geest goed. Onder de sigarenmakers is echter vreemd volk en daar heeft men meer last mede.

Voorzitter: Zijn er veel sigarenfabrieken?

Antwoord: 2, meen ik.

Voorzitter: Hebt gij ons nog iets mede te deelen naar aanleiding van de u toegezonden lijst van vraagpunten?

Antwoord: Neen.

Interview met Barend Johannes Wijnveldt

Barend Johannes Wijnveldt, 29 jaar, hoofd eener christelijke school te Veenendaal.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig de heeren:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. Van Wijck, W.H.J.
Roijaards en Barend Johannes Wijnveldt.

Voorzitter: Is uw school een kosteloze?

Antwoord: Neen, alle leerlingen moeten schoolgeld betalen, minstens 25 cents per maand, wie te arm is om dit bedrag te kunnen missen, krijgt het uit het suppletiefonds, dat door vrijwillige bijdragen van belangstellenden is bij eengebracht.

Voorzitter: Is er te Veenendaal geen gelegenheid om kosteloos onderwijs te bekomen?

Antwoord: Ja wel, op de openbare school.

Voorzitter: Hebt gij meest kinderen van fabrieksarbeiders op uw school?

Antwoord: Die ook wel, maar ook veel kinderen uit den burgerstand, want er is aan verbonden eene school voor meer uitgebreid lager onderwijs.

Voorzitter: Er gaan jongens en meisjes?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Kunt gij verschil waarnemen tusschen de kinderen van fabrieksarbeiders en die uit de burgerij?

Antwoord: Ja, een sterk verschil zelfs. De kinderen van de burgers zijn op dien leeftijd, wanneer zij op school komen, reeds veel beter ontwikkeld dan de kinderen der fabrieksarbeiders, en veel vlugger van begrip.

Voorzitter: Waaraan schrijft gij dit toe?

Antwoord: Grootendeels aan hunne omgeving. De kinderen der arbeiders wonen in kleine huisjes en hooren daar wel allerlei gesprekken van vader en moeder, die niet dienstig voor hen zijn, maar anders wordt niets voor hunne ontwikkeling gedaan. Daarenboven zijn de kinderen uit dien stand over het algemeen zeer onrein, een euvel, waartegen ik al zoo heb gestreden, maar waaraan niets schijnt te kunnen worden gedaan. De onreinheid is verbazend, de kinderen worden bijna nooit gewasschen.

Voorzitter: Dan zullen de huisjes er ook nog al onrein uitzien?

Antwoord: Zeker. Ik heb daarover nog onlangs met den nieuwen dokter gesproken, en die vertelde mij, dat hij zich altijd na een bezoek bij de fabrieksarbeiders geheel met carbol waschte.

Voorzitter: Geldt die onreinheid alleen voor de oude huisjes, of ook voor de nieuwere?

Antwoord: Grootendeels ligt het aan de bewoners zelve. Bij den een is het veel zindelijker dan bij den ander. Over het algemeen heerscht er bij de fabrieksvrouwen weinig zindelijkheid en zuinigheid. Als meisjes gaan zij reeds naar de fabriek en leeren daardoor noch naaien, breien, noch verstellen. De kinderen komen dan ook meest met gescheurde kleeven op school.

Voorzitter: Gij constateert, dat in de jeugd reeds een groot verschil bestaat tusschen de kinderen?

Antwoord: Zeker.

Voorzitter: Zijt gij reeds lang in Veenendaal?

Antwoord: Bijna 2 jaren.

Voorzitter: Gij kent zeker verschillende gezinnen, waarvan de moeder fabrieksarbeidster is geweest, en ook andere, waar zij vroeger in een burgerdienst was. Kunt gij nu opmerken, dat de laatste veel beter huisvrouw is dan de eerste?

Antwoord: Zeker, de laatste is veel beter huisvrouw.

Voorzitter: Denken de menschen over het algemeen in Veenendaal met eenige minachting over de fabrieksarbeiders?

Antwoord: Ja, al wat van de fabriek komt, wordt met minachting aangezien, wat er niet beter op geworden is, nu de arbeiders al de waren in een eigen winkel van de fabriek halen. Als in eene vereeniging een fabrieksarbeider wordt opgenomen, spat dadelijk de vereeniging uiteen, een fabrieksarbeider kan bijna nooit een burgermeisje tot vrouw krijgen.

Voorzitter: Zoudt gij de meisjes aanraden naar de fabriek te gaan of een burgerdienst te zoeken?

Antwoord: Een dienst te zoeken.

Voorzitter: Niettegenstaande zij op de fabriek meer verdienen?

Antwoord: Zeker. Ik zou haar dien raad geven, zoowel om haar zedelijk en maatschappelijk bestaan als voor de toekomst.

Voorzitter: Hoe bedoelt gij dat zedelijk bestaan? Gij zult toch niet doelen op gevallen, die in de fabriek zouden gebeuren en die men liever niet noemt?

Antwoord: Zulke gevallen gebeuren daar niet, maar ik heb meer het oog op vroege, gedwongen huwelijken. Het zit erbovendien zoo in, dat een fabrieksmeisje niets meer leeren kan, dat de moeders mij dikwijls komen vragen om de meisjes een halfjaar vroeger van school te mogen nemen, om nog wat breien te laten leeren. Want -heet het dan - als zij op de fabriek zijn, komt er toch niet meer van.

Voorzitter: Hoe oud gaan de meisjes dan gewoonlijk van school?

Antwoord: Vroeger op haar 10de of 11de jaar, maar nu zijn de fabrikanten met den burgemeester en den hoofdonderwijzer overeengekomen, om geene kinderen meer in dienst te nemen, die niet een briefje kunnen toonen, dat zij voldoende onderwijs hebben genoten.

Voorzitter: Dien maatregel juicht gij zeker zeer toe?

Antwoord: Zeker.

Voorzitter: Geloof gij, dat kinderen, wanneer zij op hun 12de jaar de geheele school doorloopen hebben, geschikt zijn om naar de werkplaats te worden gezonden?

Antwoord: Het gros wel, als zij maar getrouw ter school komen.

Voorzitter: Meent gij, dat het ook met het oog op de lichamelijke ontwikkeling geen kwaad kan, wanneer de kinderen zoo vroeg naar de fabriek worden gezonden?

Antwoord: Dat zou ik niet denken.

Voorzitter: Ook niet voor de meisjes?

Antwoord: Bepaald gevaar is er natuurlijk niet aan verbonden.

Voorzitter: Hebt gij op uw school, ook wat de voeding betreft, wel verschil opgemerkt tusschen kinderen van fabrieksarbeiders en andere kinderen? Hebt gij wel eens kunnen opmerken, dat eerstgenoemde kinderen nu en dan niet genoeg of in het geheel niet gegeten hadden?

Antwoord: Ik heb ze zelf wel eens een boterham gegeven.

Voorzitter: Dus, wanneer gezegd wordt, dat over het algemeen geen armoede onder de fabrieksarbeiders te Veenendaal geleden wordt, dan zoudt gij die verklaring niet beamen?

Antwoord: Ik ben van eene andere opinie.

Voorzitter: Schrijft gij die armoede toe aan de lage loonen of aan de slechte huisvrouwen?

Antwoord: Aan beide. Wanneer een huisvader f 7 verdient en eene menigte kleine kinderen tot zijn last heeft, zal hij het zwaar te verantwoorden hebben, maar wanneer de kinderen grooter worden en langzamerhand allen op de fabriek gaan werken, wordt er door het geheele gezin misschien wel f30,- verdiend, en is het er dus beter gesteld dan in menig burgerhuishouden.

Voorzitter: Zijn u ook gevallen bekend van getrouwde vrouwen met kinderen, die toch op de fabriek werken?

Antwoord: Ik heb in de laatste weken enkele gevallen van dien aard gehoord, maar dan waren het vrouwen met groote kinderen.

Voorzitter: Hoe is het met het schoolverzuim? Komen de kinderen trouw?

Antwoord: De burgerkinderen wel, de fabriekskinderen niet.

Voorzitter: Is dit ook een gevolg van den onordelijken toestand in het gezin?

Antwoord: Ja, en van het fabriekswerk, ook de regeling van de schafturen werkt daarop nadeelig. Wij hebben nu reeds den aanvang 's middags bepaald op half drie, doch het helpt nog niet. En later kunnen wij niet beginnen, want dan wordt het te duister. Bovendien moeten in de maand September de kleinere kinderen op het land werken, terwijl de ouders naar de fabriek gaan.

Voorzitter: Worden er wel middelen aangewend om het schoolbezoek te bevorderen?

Antwoord: Het gemeentebestuur doet doorgaans eene uitreiking aan de trouw komende leerlingen, doch de burgerkinderen gaan daarmede natuurlijk strijken, omdat zij het trouwst komen.

De heer **Emants:** Gij hebt medegedeeld, dat gij het voldoende vindt, wanneer de kinderen tot hun 12de jaar de school bezoeken, en nu verklaart gij, dat het schoolbezoek zoo onregelmatig is. Strijdt dit niet met elkander?

Antwoord: Ik heb gezegd: tot 12 jaar, als de kinderen trouw komen.

Voorzitter: Zoudt gij dus wenschen, dat de wetgever het schoolbezoek door verplichtende voorschriften bevorderde?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Gij geeft wel eens een boterham aan de kinderen. Is er geen inrichting voor kindervoeding te Veenendaal?

Antwoord: Neen, er wordt wel veel gevraagd en gegeven, doch veel in stilte.

Voorzitter: Is er, wanneer de kinderen op hun 12de jaar de school verlaten hebben, nog gelegenheid voor hen het geleerde te onderhouden en uit te breiden?

Antwoord: Toen ik in Veenendaal kwam, was er geen avondschool en werd er, geloof ik, ook niets gedaan door het openbaar onderwijs. Ik heb daarop, bemerkende dat vele arbeiders niet lezen en schrijven konden, eene avondschool opgericht, die dezen winter door circa 100 volwassenen is bezocht, waaronder menschen van 60 jaar. Aanstaaenden winter denk ik die school weder te beginnen. Vroeger gingen de kinderen reeds op hun 7de of 8ste jaar naar de fabriek.

Voorzitter: Dat zelfs 60-jarige menschen uwe lessen bezoeken, bewijst toch wel, dat er opgewektheid toe bestaat om zich nog eenige kennis eigen te maken.

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Hebt gij resultaten van dat onderwijs gezien?

Antwoord: In zooverre, dat zij nu behoorlijk een boekje kunnen lezen.

Voorzitter: Hoe dikwijls heeft dat onderwijs plaats?

Antwoord: Behalve Zaterdag, alle avonden van 8 tot 9 uur.

Voorzitter: En zijn die menschen, na een dag gewerkt te hebben, nog vatbaar om het onderwijs op te nemen?

Antwoord: Er zijn wel stompzinnigen bij, aan wie het niet zoo gemakkelijk valt om te onthouden. Het begrijpen gaat beter. Maar van moeheid merk ik niet veel. Van al mijn werk is dit het dankbaarste. In de schattijden leeren zij hun lessen, en zij zijn blijder dan kinderen, als zij een 2de stukje krijgen.

Voorzitter: Wordt voor dat onderwijs betaald?

Antwoord: Neen, maar toen ik een paar avonden aan den gang was, kwamen een paar bij mij, die zeiden: "Mijnheer zet een busje neer, dan zullen wij er eiken avond een cent in doen." Dat is gebeurd en heeft dezen winter f 20 opgebracht, die door mij aan de school geschonken zijn.

De heer **Emants:** Meent gij, dat de treurige resultaten van het vroeger onderwijs zijn toe te schrijven aan de armoede, waardoor de kinderen ook fysiek niet geschikt zijn om onderwijs op te nemen?

Antwoord: Dat kan ik niet zeggen, want er komen zoovele andere redenen bij, als schoolverzuim, slordigheid, enz.

Voorzitter: Hebt gij nooit van ambtgenooten wel eens gehoord, dat kinderen door gebrek aan voedsel niet in staat zijn om te leeren?

Antwoord: Neen. Als ik eens merkte, dat een kind lusteloos was en vroeg: wel ventje, heb je van middag gegeten? dan kreeg ik meestal een bevestigend antwoord. Een nadeel is echter, dat de kinderen, omdat bij ons alles zich naar de fabrieken regelt, zoo haastig moeten eten om weder op tijd in school te zijn. Eene betere tijdverdeeling zou in dit opzicht gewenscht wezen.

Voorzitter: Hebt gij een schoolbibliotheek?

Antwoord: Ik ben met de oprichting er van begonnen. Zij lezen, o, zoo gaarne, de boeken worden mij onder de handen weggehaald, maar u begrijpt: veel middelen staan mij niet ten dienste, en ik moet trachten hier en daar te krijgen, wat ik kan.

Voorzitter: Hebt gij een spaarbank?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Uit uwe antwoorden maak ik op, dat gij den algemeenen toestand van de fabrieksbevolking te Veenendaal als niet gunstig beschouwt, is dat zo?

Antwoord: Op zich zelf niet, maar vergeleken met andere plaatsen wèl.

Voorzitter: Aan welke plaatsen denkt gij?

Antwoord: Dat kan ik zoo bepaald niet zeggen, maar ik heb nog al wat gelezen over andere fabriekssteden, en dan kreeg ik daarvan meestal een ongunstiger indruk dan Veenendaal op mij maakte.

Voorzitter: Meent gij, dat de toestand beter zou kunnen zijn, als de arbeiders meer zorg aan hunne gezinnen wijdden?

Antwoord: Ja, maar in de vrouw vooral zit de hoofdkwaal.

Voorzitter: Hoe is de stemming van de werklieden? Zijn zij met de tegenwoordige woelingen ingenomen, of bemoeien zij er zich niet mede?

Antwoord: Door hun geringe ontwikkeling weten zij daar niets van. Over het geheel zijn zij daarbij zeer godsdienstig en dat houdt hen van veel terug. Van de socialistische woelingen weten zij niets, zij kunnen niet eens een courant lezen.

Voorzitter: Zijn er in uw tijd nimmer standjes voorgevallen tusschen de werklieden en de fabrikanten?

Antwoord: Ik meen eenmaal op de fabriek van den heer Spencer, maar het rechte weet ik daar niet van.

Voorzitter: Vindt gij de fabrieksarbeiders te uwent over het algemeen een goed volk?

Antwoord: Ja, over het algemeen wel.

Voorzitter: Komt drankmisbruik veel voor?

Antwoord: Drankmisbruik is een ingeboren kanker bij ons. Of het nu juist de fabrieksarbeiders zijn, die het meeste drinken, weet ik niet, maar onder de burgers zijn ware tempeliers.

Voorzitter: Zijt gij voornemens om uw avondschoon, waarvan gij zoo straks spraakt, voort te zetten?

Antwoord: Ja, zeker, men krijgt er liefhebberij in, als men ziet, hoe de menschen zich inspannen. Om 6 uur 's morgens gaan ze al naar de fabriek, en toch doen ze in de korte schafttijden nog hun best om de lessen te leeren.

Interview met Wolfine van der Schans

Wolfine van der Schans, 27 jaar, zonder beroep, lid van de liefdadigheidsinstelling Dorcas.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants. S.M. van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Wolfine van der Schans.

Voorzitter: Gij zijt lid der vereeniging "Dorcas". Waarin bestaat de werkring van die vereeniging?

Antwoord: Wij verzamelen door inteekenlijsten gelden om de grondstof te koopen voor kleedingstukken voor de armen, die wij zelf vervaardigen, en brengen daarna die kleedingstukken rond bij de armen.

Voorzitter: Gij komt dus wel in aanraking ook met fabrieksarbeiders en hunne gezinnen?

Antwoord: Ja: eens per jaar bij het rondbrengen komen wij in de huizen der menschen, wien wij de kleeding brengen.

Voorzitter: Hoe is nu uw indruk van den toestand van die woningen? Is het er armoedig gesteld of niet?

Antwoord: Dat ligt veel aan de vrouw.

Voorzitter: Meent gij niet, dat er over het algemeen in in de woningen der fabrieksarbeiders eene zekere vuilheid valt waar te nemen?

Antwoord: Over het algemeen wel.

Voorzitter: Dat slaat natuurlijk terug op de kinderen?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Zien de kinderen er dan ook smerig uit?

Antwoord: Velen wel.

Voorzitter: Is de toestand overigens ook erg armoedig, de kleeren nu uitgezonderd?

Antwoord: Ja, dek ontbreekt ook veel. Bepaald broodsgebrek heerscht er anders niet.

Voorzitter: Dat de kleeren zoo ontbreken of gescheurd zijn, vindt zeker zijn grond daarin, dat de vrouwen als meisjes reeds naar de fabriek zijn gegaan en daardoor noch naaien, noch verstellen hebben geleerd?

Antwoord: Dat zal wel.

Voorzitter: De vrouwen der fabrieksarbeiders staan dus zeker, wat hunne qualiteit als huisvrouw betreft, niet zeer hoog?

Antwoord: Neen, maar dat wordt toch wel wat beter. Voordat de meisjes tegenwoordig naar de fabriek gaan, hebben zij op school al wat naaien en breien geleerd.

Voorzitter: Daar hebben zij toch niet veel aan, als zij het geleerde niet onderhouden?

Antwoord: Neen, maar vroeger leerden de meisjes het zelfs niet. Het is jammer, dat de fabrieksvrouwen weinig huiselijk zijn, veel houden van uitloopen.

Voorzitter: Bestaat er in Veenendaal eene zekere antipathie tegen wat men noemt eene "fabriekster?"

Antwoord: Dat niet.

Voorzitter: Staan de meisjes, die in een burgerdienst zijn, niet hooger aangeschreven dan de meisjes, die op de fabriek werken?

Antwoord: Niet zooveel, ik heb het ten minste nooit gemerkt.

Voorzitter: Hoort gij niet met eene zekere minachting spreken over de fabrieksmeisjes?

Antwoord: Dat wel, men zegt wel: het is eene fabriekster, maar ik geloof niet, dat de bedoeling zoo erg minachtend is.

Voorzitter: Hebt gij in de huishoudens ook wel kunnen waarnemen, dat de vrouwen, die vroeger in een burgerdienst waren, beter huisvrouwen waren dan zij die vroeger op eene fabriek werkten?

Antwoord: Eene dienstbode is natuurlijk altijd wat beter op de hoogte, maar ook de fabrieksarbeidsters gaan altijd, als zij trouwen, eerst een paar jaar bij de schoonouders inwonen, komen er een paar kinderen, dan gaan zij op zich zelf wonen.

Voorzitter: Verlaten de vrouwen bij het huwelijk onmiddellijk de fabriek?

Antwoord: Niet allen, de meesten echter wel.

Voorzitter: Weet gij ook, of er op de fabrieken vrouwen werken, die reeds kinderen hebben?

Antwoord: Ja, wanneer er één kind is, dat wordt dan bij de grootmoeder gegeven.

De heer Emants: Waarom gaan zij eerst altijd bij de schoonouders inwonen na een huwelijk? Is er gebrek aan woningen?

Antwoord: Woningen zijn er genoeg, meestal wordt die tijd gebruikt om wat huisraad bij elkaar te krijgen.

Voorzitter: Daarvoor wordt dus niet vooruit gespaard?

Antwoord: Dat wordt bijna nooit gedaan.

Voorzitter: Zijn de uitkeeringen, die de vereeniging "Dorcas" doet, aan bepaalde regels gebonden, of keert gij steeds uit, waar gebrek of ziekte heerscht?

Antwoord: Het meest hebben de uitdeelingen plaats in December, vooral tegen Kerstmis, en verder bij ziekte en aan kraamvrouwen.

Voorzitter: Kan ieder, die in behoeftige omstandigheden verkeert, zich bij die vereeniging aanmelden?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: En dan gaat gij onderzoeken, of het noodig is, en handelt verder naar bevind van zaken?

Antwoord: Ja, ook wel in overleg met den geneesheer.

Voorzitter: En nooit in overleg met den patroon van de fabriek?

Antwoord: Maar zelden.

Voorzitter: Dus gij weet niet, of het goed somtijds gegeven wordt aan menschen, die genoeg verdienen, maar te veel verteren?

Antwoord: Daarop wordt wel gelet.

Voorzitter: Blijkt het u dan ook wel eens, dat de menschen, die veel verdienen, somtijds nog meer hulp noodig hebben, dan zij, die met zeer weinig moeten rondkomen?

Antwoord: Zeker.

Voorzitter: Ontstaat de armoede ook veel uit het gebruik van sterken drank?

Antwoord: Zoo heel veel, geloof ik, niet.

Voorzitter: Worden er wel eens dronken vrouwen langs de straten gezien?

Antwoord: Dat niet.

Voorzitter: Bemoeit gij u ook met jongere kinderen?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Is er eene gelegenheid voor de opleiding van kleine kinderen?

Antwoord: Ja, de bewaarschool.

Voorzitter: Zijt gij met de inrichting daarvan bekend?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Worden daar de eerste vrouwelijke kundigheden aangeleerd, zooals breien, enz.?

Antwoord: Ja wel, maar dat geschiedt toch meer op de openbare school.

Voorzitter: Weet gij ook, of in het algemeen te Veenendaal de kinderen - en meer spéciaal de meisjes - tot het 12e jaar school gaan?

Antwoord: Zij gaan ook wel met het 11e jaar van school af, om in het huishouden te helpen.

Voorzitter: Gij hebt zeker wel vernomen, dat op verzoek van den burgemeester besloten is om alleen de kinderen, die de lagere school doorloopen hebben, op de fabrieken toe te laten?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Zou dat helpen?

Antwoord: Ik geloof het wel.

De heer Van Wijck: Er wordt in Veenendaal niets gedaan voor de kindervoeding?

Antwoord: Er wordt wel voedsel uitgedeeld door de diaconie, maar niet enkel aan kinderen.

Voorzitter: Heerscht er 's winters veel gebrek?

Antwoord: Wel onder de daglooners, maar niet onder de fabrieksarbeiders, althans geen broodsgerebtek, omdat dezen winter en zomer werk hebben.

De Voorzitter: Zijn er, zooals wij dat wel in andere plaatsen aangetroffen hebben, ook te Veenendaal dames, die zich op de een of andere wijze het lot der fabrieksarbeidsters aantrekken?

Antwoord: Ja, des Zaterdagnamiddags is er naaischool voor meisjes boven de 12 jaren.

Voorzitter: Wordt daar onderwijs gegeven door dames uit den goeoden stand?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Wordt er ook iets gedaan om nader met de meisjes in aanraking te komen, of bepaalt zich de zaak enkel tot onderwijs?

Antwoord: Er wordt ook nog wel een beetje godsdienstonderwijs gegeven.

Voorzitter: Wordt er prijs op dit onderwijs gesteld? Komen de meisjes druk?

Antwoord: Dat geloof ik wel, maar het zijn er niet zoo erg veel.

Voorzitter: *Kunnen des Zaterdagmiddags de fabrieksmeisjes aan het onderwijs deelnemen?*

Antwoord: *Ja, zij behoeven dan slechts tot twee uur op de fabriek te blijven.*

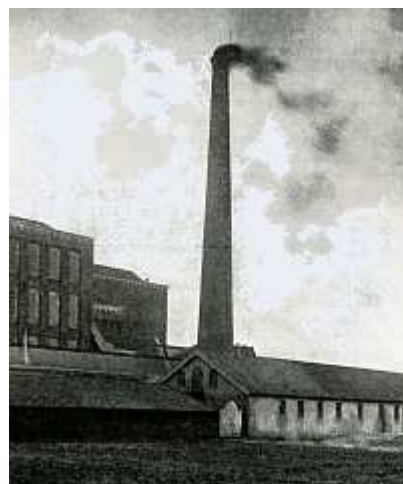
*De heer **Van Wijck:** Hoeveel fabrieksmeisjes komen er dan?*

Antwoord: *Dat zou ik niet precies kunnen zeggen.*

Interview met Klaas van der Poel

Klaas van der Poel, 66 jaar, arbeider werkzaam bij de VSW.

*Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig de heeren:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants. S.M. Van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Klaas van der Poel.*

Voorzitter: *Werkt gij reeds lang aan deze fabriek?*

Antwoord: *Acht jaar, vroeger heb ik 13 jaar gewerkt op de fabriek van dezelfde firma te Hilversum, die toen is afgebrand. Ik ben toen mede naar deze fabriekgegaan.*

Voorzitter: *Is die fabriek niet opgebouwd?*

Antwoord: *Nee, de spinnerij niet.*

Voorzitter: *Werken er vele mensen op de fabriek?*

Antwoord: *Ongeveer 900, mannen en vrouwen.*

Voorzitter: *Werken er ook jonge jongens?*

Antwoord: *Ja, doch allen zijn boven 12 jaar.*

Voorzitter: *Gaan dezen altijd op tijd naar huis?*

Antwoord: *Ja, onze werktijd is als volgt: 's morgens om 6 uur begint het werk en duurt tot 9 uur. Van 9½ uur werken wij voorts tot 2 uur en dan weder van 3 uur tot 6½ uur. Alles gaat dan naar huis, eene enkele maal blijft de smid wat langer om nog eene kleine reparatie te doen of iets dergelijks.*

Voorzitter: *Komt overwerk wel voor?*

Antwoord: *Niet veel.*

Voorzitter: *En nachtwerk?*

Antwoord: *In de fabriek nooit.*

Voorzitter: *Hangen er arbeidslijsten in de fabriek?*

Antwoord: *In ieder lokaal.*

Voorzitter: *Op welke leeftijd worden de meisjes aangenomen?*

Antwoord: *Op haar 12de jaar.*

Voorzitter: *Werken er ook getrouwde vrouwen in de fabriek?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hebben die ook kinderen?*

Antwoord: *Ja, doch niet veel.*

Voorzitter: *Vindt gij dit werken van getrouwde vrouwen goed?*

Antwoord: *In beginsel niet, doch de omstandigheden leiden er wel eens toe.*

Voorzitter: *Eene getrouwde vrouw behoort in haar huis, niet waar?*

Antwoord: *Ja, het werken dier vrouwen wordt echter minder.*

Voorzitter: *Verzet de geest der werklieden zich er tegen, of wil de directie het niet?*

Antwoord: *De directie gaat het tegen, de werklieden verdienen graag veel.*

Voorzitter: *Worden de kinderen, als de vrouw op de fabriek werkt, dan uitbesteed?*

Antwoord: *Ja, of er is eene moeder thuis.*

Voorzitter: *Gaat de vrouw vroeger van de fabriek naar huis om het eten te koken?*

Antwoord: *De moeder, die thuis is, doet dit.*

Voorzitter: *Werken mannen en vrouwen onder elkander?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Ziet men daarvan nooit kwade gevolgen.*

Antwoord: *Op het werk nooit.*

Voorzitter: *Ziet gij niet, dat er veel fabrieksarbeiders met fabrieksmeisjes moeten trouwen?*

Antwoord: *Dat gebeurt nog al eens.*

Voorzitter: *En dat heeft zijn oorsprong in de fabriek?*

Antwoord: *Ja, zij kunnen genoeg afspreken.*

Voorzitter: *Kunnen zij niet gescheiden worden?*

Antwoord: *Het werk laat dit moeilijk toe, maar er is goed toezicht.*

Voorzitter: *Zijn de privaten gescheiden?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hoeveel verdient gij?*

Antwoord: *f 6.25 in de week.*

Voorzitter: *Is dat het hoogste loon?*

Antwoord: *Neen, er zijn wevers en meesters, die meer verdienen, ik ben ook geen wever, maar zie de katoen na.*

Voorzitter: *Hoeveel kan een kundig wever, die in de kracht van zijn leven is, verdienen?*

Antwoord: *Van f 6.50 tot f 7.50.*

Voorzitter: *Worden fouten in 't werk met boeten gestraft?*

Antwoord: *Ja, naar zij groot zijn van 10 tot 25 centen. Die regel moet er zijn, want niet allen begrijpen, dat de fabrikant niets heeft aan bedorven goed, en 't is meestal eigen schuld, als er wat aan mankeert.*

Voorzitter: *Hoeveel verdienen volwassen vrouwen?*

Antwoord: *f 4, f 4.50 en f 5.*

Voorzitter: *En de jongens en meisjes?*

Antwoord: *f 2, f 2.50 en f 3.*

Voorzitter: *Is die arbeid voor de vrouwen zwaar?*

Antwoord: *Neen.*

Voorzitter: *Zou dat werk door mannen verricht kunnen worden?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Gebeurt het dan door vrouwen, omdat het goedkooper is?*

Antwoord: *Neen, de loonen zijn dezelfde voor mannen en vrouwen. Alles gaat per el en de spinnerij per pond. Die het vlugst er mede weg kan, verdient hetmeest.*

Voorzitter: *Waarom neemt mijnheer dan liever geen mannen?*

Antwoord: *Het zijn meest jonge meiden, en soms ook uit gebrek aan mannen, denk ik.*

Voorzitter: *Zijn er te Veenendaal dan geen mannen genoeg voor dat werk?*

Antwoord: *Dat wel, maar er zijn vele groote fabrieken, die heel wat handen kunnen gebruiken.*

Voorzitter: *Kunt gij met hetgeen er verdiend wordt behoorlijk rondkomen?*

Antwoord: *Dat is een moeilijk te beantwoorden vraag.*

Voorzitter: *Hebt gij kinderen, die medewerken?*

Antwoord: *3 groote zoons, die te zamen ruim f 6 inbrengen.*

Voorzitter: *Geven zij dat aan u af?*

Antwoord: *Ja. Kostgangers maak ik van mijne kinderen niet. Als ze dat willen doen, moeten ze maar een kosthuis opzoeken.*

Voorzitter: *Komt het veel voor, dat kinderen kostgangers zijn bij hun ouders?*

Antwoord: *Ja, verscheidenen, het kan mij wel tegen de borst stuiten, want ze zouden een ander daartoe ook wel willen overhalen, maar mijn kinderen weten, dat ze het bij mij toch niet gedaan zouden krijgen. Ik ben het bij mijn ouders ook niet anders gewoon geweest.*

Voorzitter: *Hoe oud zijn uw kinderen?*

Antwoord: *28, 23 en 20 jaar. Ik kleeed ze en geef hun een zakduitje, en ik durf zeggen, dat ze nog knapper gekleed zijn dan anderen.*

Voorzitter: *Gij kunt het zeker met den inbreng van uw kinderen fatsoenlijk stellen?*

Antwoord: *Ja, ik heb geen klagen.*

Voorzitter: *Er zijn ook wel arbeiders, waar het heel wat meer armoedig is?*

Antwoord: *Ja, er zijn er wel, die het niet breed hebben.*

Voorzitter: *Ook die het geheele jaar door armoede lijden?*

Antwoord: *Neen, het geheele jaar door niet, wel eens in den natijd, als de aardappelen zoo duur zijn.*

Voorzitter: *Ziet het er in de huizen van de fabrieksarbeiders in het algemeen goed uit?*

Antwoord: *Ja, dat gaat vrij wel.*

Voorzitter: *In vergelijking met de huizen van ambachtslieden niet minder dan in die van dezen?*

Antwoord: *Neen, dat kan ik niet zeggen.*

Voorzitter: *Vindt gij het overdreven, wanneer gezegd wordt, dat het er vies uitziet in de huizen der fabrieksarbeiders over het algemeen, en dat de kinderen dikwijls zóó vies ter school komen, dat het een onaangenamen indruk maakt?*

Antwoord: *Neen, ieder ouder zorgt wel, dat zijn kinderen knap naar school gaan.*

Voorzitter: *Kunt gij goed overweg met den patroon?*

Antwoord: *Ja, bijzonder goed.*

Voorzitter: *Met den baas ook?*

Antwoord: *Ja wel.*

Voorzitter: *Als er eens onaangenaamheden komen met den baas, kunt gij dan in beroep komen bij den patroon?*

Antwoord: *Ja, de baas mag niets doen zonder de toestemming van mijnheer.*

Voorzitter: *Hebt gij nooit standjes met den patroon gehad?*

Antwoord: *Neen, ik niet, maar er zijn altijd menschen, die zoo wat aan een touwtje moeten loopen, met die komt dat wel eens voor.*

Voorzitter: *Is er niet eenigen tijd geleden een standje geweest tusschen arbeiders en patroons?*

Antwoord: *Ja, over verhooging van loon, dat dan ook gegeven is. Er is echter meer beweging over gemaakt dan het werkelijk was.*

Voorzitter: *Zijn de loonen bij de firma Van Schuppen verhoogd?*

Antwoord: *Ja, een halfjaar geleden.*

Voorzitter: *Hebt gij ook hooger loon gekregen?*

Antwoord: *Ja, vroeger had ik f 6, nu heb ik er 5 procent bij.*

Voorzitter: *Is de fabriek frisch, helder en goed ingericht?*

Antwoord: *Zeker, er loopen dagelijks wel 3 of 4 man rond om op te knappen en schoon te maken.*

Voorzitter: *Is er goed versche lucht te krijgen?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hebt gij veel last van stof?*

Antwoord: *Weinig.*

Voorzitter: *En van de warmte?*

Antwoord: *Warm is het soms wel, doordat er veel bovenlicht is. Om die reden zijn alle glazen gewit, dan brandt de zon niet zoo door. In het lokaal, waar ik sta, zijn wel 10 groote ramen, waarvan 5 kunnen geopend worden.*

Voorzitter: *Gebeuren er wel eens ongelukken?*

Antwoord: *Heel zelden, nu heb ik er in een tijd niets van gehoord.*

Voorzitter: *Vliegen de spoelen in de weverij er wel eens uit?*

Antwoord: *Dat gebeurt wel eens, mijn eigen zoon heeft zoo'n spoel een jaar geleden tegen zijn gezicht gehad.*

Voorzitter: *Heeft men geen spoel vangers geplaatst?*

Antwoord: *Dat is men bezig te doen.*

Voorzitter: *Heeft uw zoon zich toen erg bezeerd?*

Antwoord: *Er is een tand uit zijn mond geslagen, hij heeft toen wat opgespaard om er in Utrecht een nieuwen in te laten zetten.*

Voorzitter: *Verder zijn weinig ongelukken voorgekomen?*

Antwoord: *Weinig.*

Voorzitter: *Is er een ziekenfonds aan de fabriek?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Moeten de werklieden daarvan lid zijn?*

Antwoord: *Dat is ten minste zoo de gewoonte.*

Voorzitter: *Daarvoor betaalt men 5 cent in de week?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Waarvoor bij ziekte eene uitkeering wordt gegeven van f 1.50?*

Antwoord: *Ja, en dokter en apotheker vrij.*

Voorzitter: *Hoe lang wordt die f 1.50 gegeven, zolang men ziek is, of slechts gedurende 13 weken?*

Antwoord: *Langer dan 13 weken, er zijn er geweest met slepende ziekten, die de uitkeering een heelen tijd hebben gehad.*

Voorzitter: *Geeft de firma ook wat aan het fonds?*

Antwoord: *Dat weet ik niet.*

Voorzitter: *Is er een afzonderlijk fonds voor de bazen?*

Antwoord: *Neen.*

Voorzitter: *Geeft de firma aan zieke werklieden ook wel eenige ondersteuning uit eigen middelen?*

Antwoord: *Het is mij nooit overkomen, die wat ontvangen, houden het wel voor zich. Ik heb er evenwel nooit van gehoord.*

Voorzitter: *Ook niet, dat zij wat voedsel of versterkende middelen kregen?*

Antwoord: *Nooit van gehoord.*

Voorzitter: *Zijn de werklieden tevreden over de behandeling van dokter en apotheker, aan het fonds verbonden?*

Antwoord: *Over het algemeen, geloof ik, best. Het is een flinke dokter, als de menschen hem laten roepen, komt hij altijd dadelijk.*

Voorzitter: Als er een enkelen keer een ongeluk gebeurt, betaalt de firma dan de kosten van verpleging, enz.?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Hebt gij ook oudere werklieden op de fabriek?

Antwoord: Ik ben al een van de oudsten.

Voorzitter: Wat gebeurt er met menschen van uwen leeftijd, die niet zoo gelukkig zijn als gij, om nog te kunnen werken? Krijgen zij een pensioentje van de firma?

Antwoord: Dat geloof ik niet, er zit voor hen niets anders op dan het oude-mannen- en vrouwenhuis.

Voorzitter: Zitten daarin vele fabrieksarbeiders?

Antwoord: Op het oogenblik ken ik er geen een.

Voorzitter: Gij meent echter, dat dit de toekomst is voor oude arbeiders, dus ook voor u?

Antwoord: Als ik niet meer kan, valt daaraan niet te twifelen.

De heer **Van Wijck:** Zoudt gij er erg tegen opzien om daarin te komen?

Antwoord: Het zal dan waarschijnlijk nog de beste plaats voor mij zijn.

Voorzitter: Maar zoolang gij eenigszins met werken uw eigen huishouden kunt hebben, wilt gij dit doen?

Antwoord: Zoolang ik maar even kan.

De **Voorzitter:** Hebt gij eene coöperatieve winkel vereeniging te Veenendaal?

Antwoord: Ja, ik ben er zelf lid van.

Voorzitter: Gaat die goed?

Antwoord: Best. Alles wordt er contant gehaald en dan worden de overblijvende gelden, na aftrek van de onkostenrekening, onder de leden verdeeld.

Voorzitter: Weet gij ook, wat gij het vorige jaar gekregen hebt?

Antwoord: Ruim f 30, dat is 10 percent van het door mij bestede geld.

Voorzitter: De Veenendaalsche burgerij zal met die vereeniging wel niet erg op hebben?

Antwoord: De bakkers en winkeliers hebben er schade van, maar de schoen- en kleedermakers en galanteriehandelaren voordeel. Toen het dividend delaatste maal uitbetaald werd, kwamen wij er al één tegen met 6 nieuwe stoelen, die hij van het dividend gekocht had. De f30 komen op die manier weer veel gauwer onder de menschen, dan dat de bakkers en de kruideniers ze opstreken, het komt toch alles bij den werkenden stand terecht.

Voorzitter: Dus gij gelooft niet, dat de geheele burgerij er erg boos over is?

Antwoord: Neen, vroeger was dit erger dan nu.

Voorzitter: Is die vereeniging alleen voor uwe fabriek, of kunnen er ook andere menschen komen?

Antwoord: Neen, alleen voor de fabriek.

Voorzitter: Wordt zij door werklieden geadministreerd?

Antwoord: De patroon is penningmeester, maar er zitten ook werklieden in.

Voorzitter: Is er een kapitaaltje voorgesloten om de zaken te beginnen?

Antwoord: Ja, door de leden onderling. Wij hebben zoo lang f 0.10 bijeengebracht, totdat er per hoofd f 10 aanwezig was. Toen waren er 300 leden.

De heer **Emants:** Wanneer doen de vrouwen in den regel haar inkoop, zoo in den coöperatieven winkel als bij de burgerij?

Antwoord: Ongelijk, 's middags of 's avonds.

Voorzitter: Blijven de winkels laat open?

Antwoord: Tot 10 of 10½ uur, 's Zaterdagsavonds hoogstens 11 uur.

Voorzitter: Nooit tot 12 of 1 uur?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Wordt in de winkel vereeniging contant betaald?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Houden de werklieden dit goed vol?

Antwoord: Ja, anders krijgen zij geen waren.

Voorzitter: Toen die vereeniging nog niet bestond, haalden zij zeker wel eens wat op den pof en raakten dan aardig in de beren, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Doch dat werkte zeker nadeelig op het huisgezin?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Zijn er vele vrouwen, die, juist omdat zij gaarne borgen, thans nog iets tegen de winkelvereeniging hebben?

Antwoord: Ja, dat geloof ik wel.

Voorzitter: *Wordt er nog wel door de arbeiders bij andere winkeliers gekocht met het doel om te borgen?*

Antwoord: *Zeker.*

Voorzitter: *Wanneer wordt het loon uitbetaald?*

Antwoord: *Wekelijks.*

Voorzitter: *Is dit gewoonte te Veenendaal?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Nergens om de 14 dagen?*

Antwoord: *Neen.*

Voorzitter: *Wat eet gij 's middags?*

Antwoord: *Voornamelijk aardappelen, en dan nog wat erbij. Ieder teelt zijn eigen groente en dan heb ik een flink varken op 't hok.*

Voorzitter: *Hebt gij eene goede woning?*

Antwoord: *Ja, ik geef 90 centen huur in de week, dat is bij ons de gemiddelde prijs voor eene goede woning.*

Voorzitter: *Is er geen gebrek aan woningen?*

Antwoord: *Neen, er wordt voortdurend bijgebouwd en goed.*

Voorzitter: *Wordt er veel misbruik van sterken drank gemaakt?*

Antwoord: *Er wordt als overal wel eens een borrel gedronken vooral op Zaterdagavond, maar anders niet. Die het doet op de fabriek, gaat de laan uit.*

Voorzitter: *Dezen winter heeft mijnheer Wijnveldt een school opgericht voor volwassenen. Hebt gij daarvan wel eens iets vernomen?*

Antwoord: *In den beginne nam dat wat op, maar nu niet meer.*

Interview met Johannes Kloos

Johannes Kloos, 14 jaar, arbeider bij de Veenendaalse Stoomspinnerij en – Weverij (VSW).

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Johannes Kloos.

Voorzitter: Werken uw ouders ook op de fabriek?

Antwoord: Alleen mijn vader.

Voorzitter: Hoe lang zijt gij al van school af?

Antwoord: Dat kan ik niet zeggen.

Voorzitter: Dat kan toch niet langer wezen dan 2 jaar, en zijt gij dat nu al vergeten? Of zijt gij niet tot uw 12e jaar op school geweest?

Antwoord: Neen. Ik heb in de 5e klas gezeten, maar was lang vóór mijn 12e jaar al van school af. Toen ik er op kwam, was ik bijna 7 jaar.

Voorzitter: Zijt gij toen direct naar de fabriek gegaan?

Antwoord: Neen, ik heb eerst wat op het land helpen werken en toen ik 2 dagen 12 jaar was, ben ik naar de fabriek gegaan.

Voorzitter: Hoe lang is uw werktijd?

Antwoord: Van 's morgens 6 tot 's avonds 6.30, met schaftijden van 9-9.30 en van 2-3 uur.

Voorzitter: Gaat gij altijd thuis eten?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Wat verdient gij in de week?

Antwoord: Ik werk op het stuk, dan verdien ik eens f 2.50, dan eens wat meer, dan eens wat minder.

Voorzitter: Wat doet gij?

Antwoord: Katoen weven

Voorzitter: Moet gij wel eens 's avonds of 's nachts werken?

Antwoord: Op de fabriek nooit, maar ik help soms wel eens op het land.

Voorzitter: Gaat gij 's avonds nog wel naar school?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Kunt gij goed lezen en schrijven?

Antwoord: Ja, maar rekenen niet best.

Voorzitter: Waarom tracht gij dan niet nog wat te leren?

Antwoord: 's Zomers had ik er geen tijd voor en 's winters geen lust.

Voorzitter: Vader was zeker heel blij, dat gij 12 jaar waart en wat kondt verdienen?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Geeft gij al uw loon thuis af?

Antwoord: Ja, aan moeder.

Voorzitter: Werken nog broers of zusters van u op de fabriek?

Antwoord: Ja, een zuster van 17 jaar.

Voorzitter: Wat verdient die?

Antwoord: 5 a 6 gulden in de week.

Voorzitter: Zoudt gij, nu gij wat ouder geworden zijt, nog niet wat willen leren?

Antwoord: Ja, nu zou ik wel willen, maar verleden jaar, toen ik bij meester Wijnveldt wilde gaan, was er geen plaats, toen moesten eerst de getrouwden leren.

Voorzitter: Dan moet gij u dit jaar maar eens weder aanmelden.

Interview met Francina Prattenburg

Francina Prattenburg, 16 jaar, arbeidster bij de Veenendaalse Stoomspinnerij en – Weverij (VSW)

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants. S.M. van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Francina Prattenburg.

Voorzitter: *Werkt gij daar al lang?*

Antwoord: *4 jaar.*

Voorzitter: *Zijt gij tot uw 12de jaar op school geweest?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hebt gij moeder niet eerst moeten helpen in het huishouden?*

Antwoord: *Neen.*

Voorzitter: *Gij hebt dus de geheele school afgeloopen?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Kunt gij dus goed lezen en schrijven?*

Antwoord: *Ja, dat gaat nog al.*

Voorzitter: *Wat is uw werk?*

Antwoord: *Ik ben op de winderij.*

Voorzitter: *Werkt gij per stuk?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hoeveel verdient gij per week?*

Antwoord: *f2.50, f2.55, f3.-.*

Voorzitter: *Werken er veel meisjes?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Werken vrouwen en mannen onder elkander?*

Antwoord: *Waar ik werk, zijn alleen meisjes.*

Voorzitter: *Waarom zijt gij naar de fabriek gegaan?*

Antwoord: *Mijn moeder werkte er toen. Mijn vader is ziek, die lijdt aan een borstkwaal.*

Voorzitter: *Wat was uw vader?*

Antwoord: *Metselaar.*

Voorzitter: *Werkte uw moeder op de fabriek, toen zij kleine kinderen had?*

Antwoord: *Ja wel.*

Voorzitter: *Werkt zij er nu nog?*

Antwoord: *Neen, zij is er afgegaan, toen zij er 40 jaar lang op gewerkt had.*

Voorzitter: *Heeft zij toen een pensioentje gekregen?*

Antwoord: *Neen.*

Voorzitter: *Hoe oud is zij nu?*

Antwoord: *55 jaar.*

Voorzitter: *Waarvan leven jelui nu?*

Antwoord: *Van de verdiensten van de kinderen, van mijn broeder, zuster en van mij.*

Voorzitter: *Wat verdient gij met uw drieën?*

Antwoord: *Dat weet ik niet.*

Voorzitter: *Brengt gij dan niet alles thuis?*

Antwoord: *Ja wel, maar moeder vertelt mij niet hoeveel de anderen verdienen.*

Voorzitter: *Geven zij alles af?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Kunt gij het nog al redelijk stellen, of is het armoedig thuis?*

Antwoord: *Dat gaat nog al.*

Voorzitter: *Kan vader niets meer doen?*

Antwoord: *Hij verdient nog wat met orgeltrappen.*

Voorzitter: *Kunt gij goed naaien en breien?*

Antwoord: *Een beetje wel.*

Voorzitter: *Leert gij het nog bij uw moeder?*

Antwoord: *Die kan het in het geheel niet.*

Voorzitter: *Gaat gij 's Zaterdags ook naar de bijeenkomst van die dames, die daar onderricht in geven?*

Antwoord: *Ja, daar leer ik nog wat.*

Voorzitter: *Waar moeten de kleeren nu gemaakt worden?*

Antwoord: *De beste kleeren moeten buitenshuis gemaakt worden.*

Voorzitter: *Dat kost toch een boel geld?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Is dat algemeen, dat de fabrieksarbeidsters dat niet kunnen?*

Antwoord: *Het meerendeel kan het niet.*

Voorzitter: *Wat eet gij 's middags?*

Antwoord: *Aardappelen.*

Voorzitter: *Ook wel een stukje spek?*

Antwoord: *Zoo nu en dan.*

Voorzitter: *En wat groenten?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Eet gij wel ééns in de week een stukje spek?*

Antwoord: *Wel eens meermalen.*

Voorzitter: *Zijt gij ook in het ziekenfonds van de fabriek?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Daarvoor betaalt gij 5 cent?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *En krijgt daarvoor f 1.50 uitkeering, benevens vrij dokter en apotheke?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Is men goed tevreden over dokter en apotheke?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Zijt gij tevreden met uw lot?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Hebt gij nooit idee gehad om te gaan dienen?*

Antwoord: *Ik zou er wel zin in hebben, maar moeder kan mij niet missen, en ik kan het nu ook wel schikken op de fabriek.*

Interview met Adrianus van Kesteren

Adrianus van Kesteren, oud 63 jaar, arbeider bij de D.S. van Schuppen.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck, W.H.J. Roijaards en Adrianus van Kesteren.

Voorzitter: Zijt gij al lang aan de fabriek?

Antwoord: Den 16den Maart j.l. is het 53 jaren geleden, ik kan u hier het gouden horloge laten zien, dat ik bij die gelegenheid van de heeren gekregen heb.

Voorzitter: Is de werktijd dezelfde als nu bijvoorbeeld 30 jaren geleden?

Antwoord: Vroeger werkten wij van 's morgens 5½ tot 's avonds 8½ uur, tegenwoordig van 's morgens 6 tot 's avonds 7, en 's Zaterdags om 1 uur stopt de fabriek, dan werkt er geen mensen meer.

Voorzitter: Vindt gij het plezieriger om korter te werken?

Antwoord: Zooals het nu is, is het best, het behoeft niet korter te zijn.

Voorzitter: Is de verdienste minder geworden, naarmate de werktijd verminderd is?

Antwoord: De verdienste is nog vermeerderd.

Voorzitter: Hoeveel verdient gij vroeger?

Antwoord: f 7, en nu verdien ik bijna f 9. Het loon is tegenwoordig gemiddeld f 8.

Voorzitter: Zijt gij spinner?

Antwoord: Neen, ik ben in de kammerij aangesteld en maak zoowat machines gereed. De heeren hebben nog laatst, zonder dat iemand er over gesproken had, het loon met 10 percent verhoogd.

Voorzitter: Het werk gaat zeker bij het stuk?

Antwoord: In de wolkammerij gaat het per pond, en voordat het aan de sajetspinnerij komt per stel. De kleine jongens krijgen nog eene premie boven het loon voor het werk, dat zij doen.

Voorzitter: Werken er op het oogenblik jongens en meisjes?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Ook getrouwde vrouwen?

Antwoord: Niet ééne.

Voorzitter: Moeten zij de laan uit, als zij gaan trouwen?

Antwoord: Zoover is het nog niet gekomen.

Voorzitter: Werken mannen en vrouwen dooreen?

Antwoord: In de fabriek werken slechts twee meisjes, die bij de mannen staan, doch dan zijn er een paar meisjes, die apart staan.

Voorzitter: Toen de werktijd nog langer was, werkten de jongens en meisjes zeker even lang als de grooten?

Antwoord: Ja, dit mag nu niet meer.

Voorzitter: Vindt gij dit goed?

Antwoord: Ja, de kinderen hebben, als zij zoo lang moeten werken, niets meer aan hun leven. De kinderen moeten nu tot hun 12^e jaar naar school, totdat zij uitgeleerd zijn.

Voorzitter: Op welken leeftijd zijn zij doorgaans uitgeleerd?

Antwoord: Op hun 12^e jaar, anderen op hun 14^e of 15^e jaar, ook zijn er wel domkoppen, die nooit uitgeleerd geraken. Ik moest wel op mijn 9^e jaar van school en ik kan toch goed lezen en schrijven.

Voorzitter: Wat verdienen die kinderen?

Antwoord: Dit is ongelijk, deze verdient f 2, een andere weer f 2.50.

Voorzitter: Doen zij zwaar werk?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Zouden er ook mannen voor gebruikt kunnen worden?

Antwoord: Ja, als men geen meisjes meer kon krijgen.

Voorzitter: Zijt gij in een ziekenfonds?

Antwoord: Ja, in het fabrieksfonds.

Voorzitter: Moet gij daarvan lid zijn?

Antwoord: Ja, dit is vroeger zoo bepaald.

Voorzitter: Wat betaalt gij daaraan?

Antwoord: Alle weken 5 cents. en daarvoor krijgen wij bij ziekte wekelijks f 3.- benevens vrij dokter.

Voorzitter: Krijgen ongetrouwde personen ook f 3.-?

Antwoord: Neen, jongens krijgen hun halve loon.

Voorzitter: Geeft de firma iets in het ziekenfonds?

Antwoord: Dat weet ik niet. Maar als iemand ziek is, durven zij ruim versterkende middelen geven.

Voorzitter: Hebt gij wel eens een ongeluk bijgewoond?

Antwoord: Ja, tweemaal. Het ergste was, dat er een met den arm in de waschmachine kwam.

Voorzitter: Is de politie toen komen informeeren, hoe dat gebeurd is?

Antwoord: Dat geloof ik wel. De laatste maal zeker.

Voorzitter: Is de fabriek anders goed ingericht?

Antwoord: Ja, alles is voorzien.

Voorzitter: Er bestaat ook een pensioenfonds, niet waar? Betaalt gij daar wat aan?

Antwoord: Niets. Wij krijgen, als wij niet meer bekwaam zijn om te werken, half geld, daarvan heeft mijnheer ons een boekje gegeven.

Voorzitter: En is er een leeftijd of zijn er dienstjaren bepaald, eer men uit dat fonds wat kan krijgen?

Antwoord: Neen, daar weet ik niet van. Alleen als iemand weggaat, denk ik wel, dat hij zijn boekje moet teruggeven.

Voorzitter: Wel waarschijnlijk, als zoo iemand weggaat, waarschuwt hij dan eenigen tijd van te voren?

Antwoord: Bij ons gaat niemand weg uit eigen beweging, zij hebben er schik in om aan de fabriek te zijn.

Voorzitter: Hebt gij een woning naar uw zin?

Antwoord: Ja, ik heb het geluk gehad een goede vrouw te trouwen, zoodat ik met sparen het zoover heb gebracht, dat ik gedeeltelijk in mijn eigen huisje woon, een deftig arbeidershuis.

Voorzitter: Hebt gij indertijd niet veel kinderen tot uw last gehad?

Antwoord: Vier.

Voorzitter: Het gros der werklieden zal 't zeker zoo ver niet brengen?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Wordt er veel armoede te Veenendaal geleden?

Antwoord: Tegenwoordig gaat dat redelijk goed.

Voorzitter: Er zijn toch zeker te Veenendaal heel wat menschen, die niet met hun loon kunnen toekomen?

Antwoord: Ja, menschen, die te slordig zijn om op hun zaken te passen, en die alles wegmaken met netjes kleeden en goed eten. De een heeft het met f6 nog beter dan de ander met f 12.

Voorzitter: Wordt er veel gespaard door de werklieden te Veenendaal?

Antwoord: Neen, dat is er maar een enkele, die dat doet.

Voorzitter: Hebt gij ook dochters?

Antwoord: Ja, twee, die zijn ook op een fabriek.

Voorzitter: Vondt gij het niet beter, dat die meisjes in een burgerdienst gingen?

Antwoord: Och, ik zou het niet slecht vinden, maar de meisjes zelf zijn liever op de fabriek, daar hebben zij plezier onder elkander en verdienen goed geld.

Voorzitter: Zijt gij tevreden op de fabriek?

Antwoord: Ja wel, wij hebben een beste directie en kunnen nergens over klagen.

De heer Van Wijck: De fabriek is in de laatste jaren in handen overgegaan van een naamlooze vennootschap, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Is de toestand der werklieden sedert beter of slechter geworden?

Antwoord: Veel beter.

Voorzitter: In welk opzicht?

Antwoord: Wij kunnen nu veel meer geld verdienen, hebben een pensioenfonds gekregen en hebben nu nooit meer gekijf. De heer Van Schuppen kon de menschen nog wel eens uitvloeken, maar dat gebeurt nu nooit meer.

Voorzitter: Bestond vroeger het ziekenfonds al?

Antwoord: Ja, dat is opgericht bij het leven van mijnheer.

Interview met Albertus van den Bos

Albertus van den Bos, oud 52 jaar, zonder werk.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck, W.H.J.
Roijaards en Albertus van den Bos.

Voorzitter: Waar zijt gij werkzaam?

Antwoord: Op 't oogenblik ben ik thuis, ik ben werkzaam geweest op de spinnerij van de heeren Spencer, maar een paar maanden geleden is de machine, waarbij ik geplaatst was, afgebrand.

Voorzitter: Zijt gij al die maanden zonder verdiensten?

Antwoord: Ja, ik leef nu van de verdiensten van de kinderen.

Voorzitter: Wordt gij nu weder geplaatst, als de machine opgebouwd is?

Antwoord: Dat weet ik niet.

Voorzitter: Zijn al de werklieden, die aan die machine werkten, ontslagen?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Heeft men u alleen ontslagen?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Kan dat dan niet wat aan u zelf liggen?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Uit hoeveel personen bestaat uw huisgezin?

Antwoord: Uit 13 personen, mijn vrouw, ik, 6 meisjes en 5 jongens.

Voorzitter: Hoeveel verdienen de jongens?

Antwoord: Een jongen f 4, die moet nu loten.

Voorzitter: Wat verdient gij, toen gij werk hadt?

Antwoord: f 8 of f 9.

Voorzitter: Verdienen de meisjes ook wat?

Antwoord: Ja wel, een 2.25, een f 3.25, de beide oudsten f4.

Voorzitter: Dus toen gij ook werkzaam waart, kondet gij met u allen een f 26 maken?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Kondt gij daarvan niet leven?

Antwoord: Niet best, want huishuur, licht, vuur, enz. moet er ook af.

Voorzitter: Hoeveel bedraagt de huishuur?

Antwoord: 75 cents.

Voorzitter: Dat is toch geen overdreven huishuur?

Antwoord: Dat zeg ik ook niet.

Voorzitter: Laat gij uw kinderen school gaan?

Antwoord: Ja, maar ik moest het volle schoolgeld betalen en dat kan ik nu niet doen. Ik ben naar den burgemeester gegaan. Nu heb ik tijding gekregen, dat ik met half schoolgeld kon volstaan.

Voorzitter: Gij moet zoowat f 0.75 schoolgeld betalen, als ik goed ben ingelicht?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Kon dat van de f 26 niet overschieten?

Antwoord: Neen, wij zijn met 13 man. En er zijn bovendien zoo vele dagen, dat de boel kapot is, of tusschendagen, dat er niet verdiend wordt.

Voorzitter: Hoeveel kinderen gaan er nu school?

Antwoord: Drie, twee keeren per dag.

Voorzitter: Hoe lang is de werktijd aan de fabriek?

Antwoord: Van 's morgens zes uur tot 's avonds half zeven.

Voorzitter: Werken de meisjes ook zoo lang?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Er is noch overwerk, noch nachtwerk, noch Zondagswerk aan de fabriek?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Werken mannen en vrouwen door elkander?

Antwoord: Boven niet, maar beneden wel, dat kan niet anders.

Voorzitter: Ziet gij daardoor nooit gekke dingen gebeuren?

Antwoord: Ik ben 25 jaren op de fabriek geweest en heb er nooit iets onbehoorlijks gezien.

Voorzitter: Hebt gij nooit gehoord, dat er vroegtijdige huwelijken moesten gesloten worden?

Antwoord: Ik heb er nooit van gehoord.

De heer **Van Wijck:** Hebt gij 25 jaren achtereen op deze fabriek gewerkt?

Antwoord: Neen, ruim 22 jaren, vroeger heb ik te Almelo gewerkt, bij Hofkes, maar toen de boel daar slecht ging, ben ik naar Veenendaal gekomen.

Voorzitter: Haalt gij uwe waren in een coöperatieven winkel?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Hebt gij verleden jaar eene uitkeering gehad?

Antwoord: Ja, ik meen van zoowat f 40.

Voorzitter: Halen uwe vrouw of uwe kinderen wel eens in andere winkels zonder dadelijk te betalen?

Antwoord: Daar bemoei ik mij niet mede, mijne vrouw is daarin de baas, ik geef haar mijn weekgeld, en daarmede uit.

Voorzitter: En wat krijgt gij dan van uwe vrouw?

Antwoord: Nu en dan eens een kwartje of een paar dubbeltjes, om mij te laten scheren of om tabak te koopen.

Voorzitter: En voor een borreltje?

Antwoord: Dat kan er niet af.

Voorzitter: Drinkt gij nooit sterken drank?

Antwoord: Alleen als ik dien krijgen kan, niet als ik zelf moet betalen.

De heer **Emants:** Gij hebt het toch zoo erg slecht niet, uwe meisjes verdienen toch f 18 met elkander, niet waar?

Antwoord: Ja, maar voor een huishouden van 13 menschen is veel noodig.

De heer **Van Wijck:** Kan uwe vrouw goed verstellen, breien en naaien?

Antwoord: Ja, voldoende.

Voorzitter: En leert zij haren kinderen het ook?

Antwoord: Ja, enkele meisjes gaan nog naar de breischool, zoolang zij niet op de fabriek zijn.

Voorzitter: Wordt er in de winkelvereeniging ook brandstof verkocht?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Zit gij niet in het bestuur?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Worden er alleen kruidenierswaren verkocht?

Antwoord: Ja, en brood.

Voorzitter: Heeft men eene eigen bakkerij?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Benoemt gij het bestuur zelf?

Antwoord: Ja, de werklieden.

Voorzitter: Vindt gij, dat die winkelvereeniging goed en nuttig werkt?

Antwoord: Ja, aan den eenen kant werkt zij goed, doch minder prettig is het, dat men contant moet betalen. Als men op het eind van de week geen geld meer heeft, kan men niets krijgen.

Interview met Thomas Spencer Elce

Thomas Spencer Elce, oud 53 jaar, directeur van de Veenendaalse Stoomspinnerij en – Weverij (VSW).

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Thomas Spencer Elce.

Voorzitter: Zijt gij reeds lang directeur?

Antwoord: Vanaf Januari 1885.

Voorzitter: Hoe groot is uw aantal werklieden?

Antwoord: 795. Daaronder zijn:

gehuwde vrouwen 18,
meisjes boven 16 jaar 190,
meisjes onder 16 jaar 97,
jongens onder 16 jaar 74
en mannen boven 16 jaar 416

Voorzitter: Zijn de werktijden voor allen dezelfde?

Antwoord: Ja, alleen de weverij eindigt 's Zaterdags een uur vroeger. De werktijd is van 6 tot 6.30, met 2 schafttijden, een van een half en een van een vol uur.

Voorzitter: Stelt gij eischen voor het aannemen van jonge arbeiders?

Antwoord: Ja, zij moeten een bewijs hebben, dat zij de 5de klasse der school doorloopen hebben. Reeds vroeger gaf ik de voorkeur aan hen, die lezen en schrijven konden, maar sedert Juli 1891 heb ik dit als conditie vastgesteld op verzoek van den burgemeester, ten einde schoolverzuim tegen te gaan. En 't helpt, want men is bang om niet op de fabriek te kunnen komen.

Voorzitter: Wat verdienen de kinderen van 12 jaar?

Antwoord: In den aanvang weinig. Als zij na eenige weken een wever kunnen helpen, verdienen zij 1/4^e van 4 weefgetouwen. Dat bedraagt dan f 2.50 a f 3.10. Die in de spinnerij worden aangesteld, verdienen dadelijk f 1.30, wat gaandeweg klimt.

Voorzitter: Kunnen de werkzaamheden in de spinnerij niet even goed door mannen als meisjes gedaan worden?

Antwoord: Neen, dat is uit een technisch oogpunt onmogelijk. Een geldquaestie is dat niet, want zij verdienen meer dan de mannen, maar het kan niet.

Voorzitter: Werken mannen, vrouwen en meisjes bij elkander?

Antwoord: Ja, in de kaarderij wel, maar onder streng opzicht.

Voorzitter: Ondervindt gij van dat samenwerken nooit last?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Geeft dit geen aanleiding tot vroege huwelijken?

Antwoord: Dat gebeurt wel, maar of dit de oorzaak is, zou ik niet kunnen zeggen. Het geringste bewijs van onzedelijkheid wordt met wegzending gestraft.

Voorzitter: Blijven de meisjes in den regel, totdat zij gehuwd zijn?

Antwoord: Ja, en wanneer zij trouwen, blijven ze tot een week of zes vóór de bevalling.

Voorzitter: Neemt gij ze na de bevalling weer?

Antwoord: Een enkelen keer, maar ik geef de voorkeur aan vrouwen zonder kinderen, en ben zelfs langzamerhand bezig om alle getrouwde vrouwen uit de fabriek te weren, maar wegens de financieele gevolgen voor de gezinnen kan dit niet in eens.

Voorzitter: Wanneer de vrouwen bevallen zijn, wordt dan de termijn van 4 weken in acht genomen?

Antwoord: Ja, streng, ze durven niet eens te komen vragen.

Voorzitter: Bij de 18 getrouwde vrouwen, die in de fabriek zijn, zijn er daar veel bij, die kleine kinderen hebben?

Antwoord: Daar zijn 4 of 5 jonggehuwde vrouwen bij, 3 weduwen en 2 waarvan de kinderen zelf al werken.

Voorzitter: Hebben de vrouwen, die bij u werken, gelegenheid om haar kinderen zoolang uit te besteden, als zij zelf op de fabriek zijn?

Antwoord: Ja, bij hare ouders, anders neem ik ze niet.

Voorzitter: Uit vrees voor de financiële gevolgen voor de gezinnen kunt gij niet in eens de getrouwde vrouwen wegzenden, zeydet gij, maar meent gij niet, dat een getrouwde vrouw wat zij verdient op de fabriek weer van den anderen kant verliest, doordat zij minder zorg besteden kan aan haar huishouden?

Antwoord: Ja, als zij niet meer verdient dan 5 a 6 gld. Doet zij beter thuis te blijven. Ik heb scheersters, die f 5.30 tot f 7.17 verdienen, spinsters, die f 5.29 tot f 8 hebben, en voorspinsters, die f 4.97 tot f 8.41 hebben.

Voorzitter: Geloof gij, dat de arbeidersgezinnen, waarvan het hoofd op uwe fabriek werkzaam is, het goed kunnen stellen?

Antwoord: Ja wel. Wanneer er 5 of 6 jonge kinderen onder de 10 jaar zijn, kan het soms wel wat kwaad zijn, maar bepaalde armoede behoeven zij niet te lijden.

Voorzitter: Komt gij wel eens bij uwe arbeiders aan huis?

Antwoord: Zelden.

Voorzitter: Maar gij kent toch hunne woningen?

Antwoord: Ja wel.

Voorzitter: Zijn zij over het algemeen vuil of rommelig?

Antwoord: Dat kan ik niet zeggen.

Voorzitter: Zien de kinderen er smerig uit?

Antwoord: In enkele gevallen wel, maar over het algemeen niet. Zij hebben behoorlijk kousen en klompen aan.

Voorzitter: De vrouwen, op de fabriek werkende, worden toch zeker niet zulke goede huishoudsters als die, welke gediend hebben. Een meisje van 16 jaar, dat bij u op de fabriek werkt, heeft ons zoeven verklaard, dat zij bijna niet naaien of breien kon, zoodat het goed geheel buitenshuis moet gemaakt worden. Dat behoorde toch zoo niet te zijn?

Antwoord: Dat verwondert mij wel van haar.

Voorzitter: En haar moeder kan ook niet naaien en breien.

Antwoord: Haar moeder is 40 jaar op de fabriek geweest en heeft in mijn tijd veel geld verdiend.

De heer **Van Wijck:** Kent gij een zekeren Albertus Van den Bos?

Antwoord: Ja wel.

Voorzitter: Die is niet meer bij u werkzaam?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Omdat de machine verbrand is?

Antwoord: Neen, maar omdat tot tweemaal toe het bewijs is geleverd, dat hij erg slordig en onoplettend was.

De heer **Emants:** Welken leeftijd acht gij het meest geschikt om met het werk te beginnen?

Antwoord: 12 jaar.

Voorzitter: Meent gij niet, dat 13 jaar ook goed is?

Antwoord: Ik acht 12 jaar beter dan 13 jaar.

Voorzitter: Krijgen zij anders niet de noodige vaardigheid?

Antwoord: Zij worden niet vief genoeg. Ik heb vier of vijf gevallen gehad van meisjes, die op haar 13de of 14de jaar aan de fabriek kwamen. Zij waren krukken, toen zij begonnen, en zij zijn krukken gebleven.

Voorzitter: Wanneer gij een parallel trekt tusschen den Engelschen en den Hollandschen werkman, valt die dan ten nadeele van den Hollandschen werkman uit?

Antwoord: Ja, maar het wordt wel beter.

Voorzitter: Wat zijn de fouten van den Hollandschen werkman?

Antwoord: Hoofdzakelijk gebrek aan vlugheid.

Voorzitter: Dat zal dan zeker wel niet veranderen?

Antwoord: Het gaat alle jaar vooruit door hen minder uren te laten werken en tot snelheid aan te sporen.

Voorzitter: Bevordert gij die snelheid ook door hard werken?

Antwoord: Neen, door de fabriek vroeger te sluiten.

Voorzitter: Hebt gij vroeger langer gewerkt?

Antwoord: Vroeger 72, thans 62½ uur.

Voorzitter: Bemerkt gij, dat in denzelfden tijd hetzelfde gefabriceerd wordt?

Antwoord: 20 percent meer.

De heer **Van Wijck:** Met dezelfde weefgetouwen?

Antwoord: Ja, eenvoudig omdat zij vlijtiger zijn geworden.

Voorzitter: Kan dit ook zijn ten koste van den werkman, zoodat deze uitgeput wordt?

Antwoord: Geen quaestie van! Het is licht, vlug werk, maar zooals gij weet, de week eindigt Donderdagavond. In vroegere jaren werd er dan Vrijdagmorgens in den eersten schaft bitter weinig uitgevoerd, eerst met den derden schaft begonnen zij eigenlijk een beetje te werken.

Eerst Zaterdag begonnen zij een beetje op streek te komen. Toen heb ik gezegd: wij zullen beginnen een half uur per dag af te slaan, dit ging best. Daarop zeide ik hun: gij moet er op voorbedacht zijn, dat het niet lang meer zal duren, of ik neem er weer een half uur af. Een halfjaar later heb ik er dan ook weer een half uur afgenomen, Toen ik de derde verlaging aankondigde, kwamen zij bij mij klagen, dat het niet gaan zou. Ik zeide, dat zij het maar 3 weken moesten probeeren, ging het dan niet, dan zou ik er op terugkomen. De eerste week was het mis, de tweede kwamen zij er en de derde maakten zij nog meer. Ik zeide hun toen, dat ik er binnen 3 jaar nog 6 uren zou afnemen.

De heer Emants: Werken andere fabrikanten ook in denzelfden geest?

Antwoord: Neen, een jaar vóór de invoering der arbeidswet stond ik al op 62½uur, de andere werkgevers konden dit bij de invoering dier wet niet doen, omdat zij dan niet hunne zelfde productie zouden bekomen.

Voorzitter: Gij spraakt daareven van premiën. Wat bedoeltet gij daarmee?

Antwoord: Een wever krijgt per stuk Indische drils 20 cent. Maken zij 18 stuks, dan krijgen zij 30 cents premie, voor 19 stuks 40 cents, 20 stuks 55 cents, en verder voor elk stuk weer 5 cents meer premie.

De heer Emants: Bevordert de premie niet het afleveren van slordig werk?

Antwoord: Neen, de stukken moeten nauwkeurig afgeleverd worden.

Voorzitter: In Twenthe is men, met het oog op slordig werk, teruggekomen van dit stelsel.

Antwoord: Bij mij kan geen slordig werk worden afgeleverd.

Voorzitter: Dus het stelsel werkt goed bij een goed toezicht?

Antwoord: Ja, als een wever slordig werkt, maakt hij minder stukken.

De Voorzitter: Uwe weverij werkt machinaal, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: In andere fabrieken had men naast de machinale ook nog de hand weverij. Is dit bij u niet het geval?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Huiswevers zijn er zeker weinig meer?

Antwoord: Ja, er zijn er misschien nog een paar. Dat was een schrikkelijk zwaar werk.

Voorzitter: Is deelneming in het ziekenfonds aan uwe fabriek verplichtend voor uwe werklieden?

Antwoord: Ja, tegen 5 centen per week genieten zij, tijdens de geheele ziekte, f 1.50 per week, plus dokter en geneesmiddelen.

Voorzitter: Wordt er op die zieken controle geoefend?

Antwoord: Neen, de dokter is ons in dat opzicht voldoende, vooral omdat de wevers onderling nog een kas hebben en elkander genoegzaam controleren.

Voorzitter: Stort de firma iets in 't ziekenfonds?

Antwoord: Tot nog toe is dat niet gebeurd, maar wat er later zal gebeuren, weet ik niet.

Voorzitter: Is er een pensioenfonds?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Krijgen de ouden van dagen, die niet meer voort kunnen, eene toelage?

Antwoord: Neen, wij hebben er wel eens over gedacht in verband met het ziekenfonds, dat nog al achteruit gaat. De boekhouder heeft al gezegd: ik ga bankroet. Ik heb toen geantwoord: ga je gang maar, als de dubbeltjes op zijn, kom je maar bij mij.

Voorzitter: De moeder van getuige Prattenburg, die hier heden voor de Commissie geweest is, heeft reeds een 40 jaar bij u gewerkt en is nu zeker op. Zou het geen overweging verdienen zoo iemand niet met ledige handen te laten weggaan?

Antwoord: Die vrouw is bij ons 27 jaar geweest en op is zij nog niet, maar wat zal ik u zeggen? De verdiensten van de fabriek zijn zeer slecht.

Voorzitter: Het is in die omstandigheden, ik begrijp het, een moeilijke taak, maar hard blijft het toch voor zulk een vrouw, dat zij niets ontvangt. Gij hebt ook nog een coöperatieven winkel en bakkerij?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Wordt daarop van wege de firma toezicht uitgeoefend?

Antwoord: Ja, de werklieden hebben vertegenwoordigers in de commissie, maar ik ben penningmeester, onze boekhouder is secretaris en een onzer klerken is boekhouder. Wij hebben trouwens geld voor de zaak verschaft en het huis anderhalf jaar voor niets gegeven.

Voorzitter: Werkt die vereeniging goed?

Antwoord: Ja, het bevordert het koopen a contant, maar wij zijn gedwongen om die zaken aan te vangen. De geleverde waren waren zoo slecht, het roggebrood onder andere was niet te eten, zoodat wij, na de neringdoenden herhaaldelijk te hebben gewaarschuwd, wel tot de oprichting moesten overgaan.

Voorzitter: Hoe groot is de omzet?

Antwoord: Verleden jaar f 1600 in de week, de winst bedroeg 10 procent.

Voorzitter: Hebt gij ons naar aanleiding van de vraagpunten nog iets mede te deelen?

Antwoord: Ik zie hier: behoefte aan officieele organen voor de arbeiders. Zulke arbeidsraden zou ik voor een dorp als Veenendaal zeer onpractisch vinden. Men zou in dergelijke collegiën vertegenwoordigers moeten hebben van de verschillende industrieën. Nu is in Veenendaal een wollen en een katoenfabriek, maar wie in de eene is, heeft per se geen verstand van de andere.

Voorzitter: Hebt gij wel eens onaangenaamheden met uw werkvolk gehad?

Antwoord: Veelal kleinigheden, in 1886 heb ik eens een begin van werkstaking gehad om meer loon. Toen heb ik doodeenvoudig gezegd: stoppen en de kast sluiten. De firma had zelf niets verdiend, er was geen dividend uitgedeeld, meer loon ging dus niet.

Voorzitter: Toen zijn zij van zelf weder teruggekomen?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: De eisch is dus niet ingewilligd?

Antwoord: Neen. Verleden jaar heeft de firma Van Schuppen onverwachts de loonen met 10 procent verhoogd. Dadelijk zijn toen onze wevers om opslag komen vragen, wij hebben daarop 4 procent opslag gegeven, wat ons f 11.000 per jaar kostte.

Interview met Henri Francois Wouter Dubois

Henri Francois Wouter Dubois, 48 jaar, directeur van de D.S. van Schuppen.

Zaterdag 20 augustus 1892. Tegenwoordig:
M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck,
W.H.J. Roijaards en Henri Francois Wouter Dubois.

Voorzitter: Gij zijt ook in de directie van de firma Weduwe D.S. Van Schuppen te Veenendaal?

Antwoord: Ja, ik drijf die fabriek voor mijne cliënten.

Voorzitter: Gij zijt dus geheel op de hoogte van die fabriek, van het personeel, enz.?

Antwoord: Ja wel.

Voorzitter: Hoeveel werklieden zijn aan de fabriek verbonden?

Antwoord: 291 personen.

Voorzitter: Mannen en vrouwen?

Antwoord: Mannen, jongens en meisjes, geen getrouwde vrouwen.

Voorzitter: Hoeveel jongens onder de 16 jaar zijn daaronder?

Antwoord: 82, en in het geheel 10 meisjes, waarvan 3 beneden de 16 jaar.

Voorzitter: Hoe zijn de werkuren?

Antwoord: Van 's morgens 6 tot 9, van 10 tot 2 en verder van 3 tot 7 uur 's avonds.

Voorzitter: Om 7 uur sluit de fabriek?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Overwerk komt niet voor?

Antwoord: Alleen wanneer het zeer druk is, maar dan laat ik zonder stoom werken. Het is dan meer het opmaken, acheveeren van het fabricaat.

Voorzitter: De jongens werken nooit over?

Antwoord: Neen, die gaan altijd om 7 uur naar huis.

Voorzitter: Wilt gij ons opgeven de verdiensten van volwassenen, jongens en meisjes?

Antwoord: Wij hebben onze spinners, omwerkers en voorwerkers, die krijgen loon per kilo, de anderen hebben vast loon. Het evenredige loon loopt van f 1.50 tot f 8.75, het vaste van f 2.25 tot f 14 per week.

Voorzitter: Op welken leeftijd neemt gij de jongens in dienst?

Antwoord: Op ruim 12-jarigen leeftijd.

Voorzitter: Is er in den laatsten tijd niet door de directeuren een maatregel genomen om het schoolverzuim tegen te gaan, hierin bestaande, dat zij geen jongens aannemen, tenzij dezen de lagere school doorlopen hebben?

Antwoord: Ja, wij vragen daarvan een certificaat, zooals ik de eer heb u er bij dezen een paar over te leggen.

Voorzitter: Vindt gij den leeftijd van 12 jaar den geschikten leeftijd om het werk te beginnen?

Antwoord: Ja, vooral omdat zij een zekere handigheid moeten hebben voor het controleeren, of de draad niet breekt, die van den roller op den spindel loopt, waartoe hun leeftijd in het bijzonder geschikt is.

De heer Emants: Ik lees in een der certificaten, dat de jongen in quaestie vanuit de vierde klasse de school heeft verlaten, is dat naar uwe meening een voldoende verklaring?

Antwoord: Deze jongen is niet toegelaten. Wij maken trouwens eene reserve voor kinderen, die buiten hunne schuld om de eene of andere reden in de onmogelijkheid zijn geweest om de geheele school af te loopen. Zij gaan dan echter meestal naar de avondschool. Ik heb reeds lang getracht om een eigen avondschool aan de fabriek te krijgen, maar het is er nog niet toe gekomen.

Voorzitter: Gij meent dus, dat de kinderen, wanneer zij op hun 12de jaar, na de lagere school doorlopen te hebben, op de fabriek komen, voldoende wetenschappelijk onderlegd zijn?

Antwoord: Zeer zeker.

Voorzitter: Wonen de werklieden in woningen, aan de fabriek toebehoorende?

Antwoord: Wij hebben 15 of 16 woningen, bij de fabriek, maar ik zal een nieuwe gasfabriek en een nieuw pakhuis moeten laten bouwen op de plaats, waar die woningen staan. De werklieden wonen in huurhuisjes, die zeer geschikt zijn, waarbij doorgaans 20 oude roeden grond is en waarvoor zij f 0.80 per week betalen. Op dien grond telen zij groenten en aardappelen. Zij huren dan nog een stukje grond er bij om hun winter voorraad te telen. In hun vrijen tijd, vooral 's Zaterdagmiddags - dan stoppen wij om 2 uur - bewerken zij dien grond. Ook hebben verscheiden werklieden eene eigen woning.

Voorzitter: Wij hebben een uwer werklieden gehad, die in die positie verkeerde en die een besten indruk maakte. Doch wij hebben ook wel eens gehoord, dat onder de werklieden te Veenendaal armoede troef was, dat menschen en kinderen vuil waren en het over het algemeen een slordige boel was?

Antwoord: Dan moeten de heeren eens komen kijken om het tegendeel te zien, ten minste bij mijne werklieden. Wij hebben nette, spaarzame menschen. Om een voorbeeld te noemen: van de 291 werklieden - waaronder 82 jongens zijn - zijn er 70 met meer dan 5 dienstjaren, 43 met meer dan 10, 24 met 15, 21 met 20, 10 met 25, 4 met 30, 5 met 45 en 2 of 3 met meer dan 50 dienstjaren. Deze menschen kunnen nooit slordig geweest zijn, anders zaten zij reeds lang in de schans.

Voorzitter: Er zal, waar gij de menschen zoo lang kunt houden, ook wel weinig misbruik van sterken drank voorkomen, niet waar?

Antwoord: Juist. Bij het plooien van schapenvellen - wat een vuil, stinkend werk is - schenkt de firma een borrel, omdat de menschen anders zouden flauwvallen. Overigens mag geen sterke drank in de fabriek worden gebruikt, op straffe van onmiddellijk ontslag. Buiten de fabriek doen zij als andere menschen, doch misbruik komt niet voor, met eene enkele uitzondering natuurlijk.

Voorzitter: Vroeger werkte men langer dan tegenwoordig, niet waar?

Antwoord: Ja.

Voorzitter: Hebt gij eene mindere productie ten gevolge van de vermindering der werkuren kunnen constateeren?

Antwoord: Niet het minst.

Voorzitter: Misschien eene meerdere?

Antwoord: Ook niet.

Voorzitter: Hoe gaat het met de verdiensten der menschen, zijn die gestegen sinds vroeger of gedaald?

Antwoord: Voor 7 jaren ben ik aan de fabriek gekomen en 5 jaren geleden heb ik haar vergroot met één derde om aan de vraag te kunnen voldoen. Sedert, nu 2 jaren geleden, is zij weder verdubbeld, en als ik nu de loonen vergelijk bij toen, dan zijn die 22 procent gestegen, omdat de machinerieën zooveel beter zijn geworden.

De heer **Van Wijck:** Hoeveel uren werkt gij minder dan vroeger?

Antwoord: Vroeger werd er soms gewerkt van 4 a 5 uur tot 9 uur, nu van 6 tot 7 met 2 uren schafttijd.

Voorzitter: Is er een ziekenfonds?

Antwoord: Ja, dat is verplichtend en keert als maximum f3 uit, tegen een contributie van 5 centen.

Wat er te kort komt, doet de firma er bij als gift. Het gebeurt evenwel ook, dat een zieke zijn volle loon houdt, en ook wel versterkende middelen krijgt, doch dan niet uit het fonds, maar uit de beurs van de firma.

Voorzitter: De inrichting der localiteiten zal ook zeker wel beantwoorden aan de eischen van den tijd?

Antwoord: Zeer zeker.

Voorzitter: Komt bij een ongeluk de politie onderzoek doen?

Antwoord: Ja, dadelijk.

Voorzitter: Is er een pensioenfonds?

Antwoord: Voor een paar jaar hebben wij er een gesticht, maar de meeste menschen werken bij ons nog, als zij 75, 80 jaar zijn, dus het fonds zal meer moeten dienen voor invaliden en weduwen en weezen. De firmanten hebben voor dat doel f 15000 van het bedrijfskapitaal afgezonderd. Ik doe echter opmerken, dat deze fabriek eene eigenaardige positie inneemt en niet als vergelijking mag gelden tegenover andere fabrieken. Toen de eigenaar stierf, waren diens erfgenamen buiten de fabriek reeds vermogend, en het is op verzoek van ingezetenen te Veenendaal, dat de zaak aan den gang gehouden is geworden. Er wordt winst gemaakt, maar als dat niet zoo was, dan ware het toch goed, vandaar die loonsverhooging van 10 pet. en die gift van f 15000.

De heer **Emants:** Wat is de reden, dat, waar de zaak uit zoo ruime beurs wordt gedreven, gij er niet aan gedacht hebt u te wenden bijvoorbeeld tot de pensioenvereeniging voor werklieden, in plaats van een arbeid zelf op u te nemen, die een schat van toewijding vordert?

Antwoord: Ik heb de heeren van die pensioenvereeniging wel bij mij gehad, en ik geloof, dat die vereeniging zeer solide is, maar zoolang een pensioenfonds niet door den Staat wordt beheerd, geloof ik toch, dat het beter is om de gelden zelf maar in de brandkast te houden.

Voorzitter: Gij zijt dus voornemens om van die f 15000 uit te keeren, naar mate de rente daarvan toelaat?

Antwoord: Ja, maar het fonds is nu pas 1 jaar oud en zal nog wel rijker worden. Onlangs heb ik nog een stuk grond van f 12000 gekocht, dat wellicht later nog wel op naam van het fonds zal komen.

Voorzitter: Een eigenlijk pensioenfonds op reglementairen basis hebt gij dus niet?

Antwoord: Ja wel, ik heb mij niet bij het algemeen pensioenfonds willen aansluiten, hoewel ik het zeer soliede acht, ook omdat men daar voor elke man een bepaalde premie moet storten en niet cumulatief kan verzekeren. Het gevolg zou dus kunnen zijn, dat een man, wien 20 jaar goed is gedaan, dan eenvoudig zijn pensioenakte in den zak steekt en heengaat, om met het geld van de fabriek elders werk te zoeken.

Voorzitter: Men kan meenen, dat de premie een deel is van het loon, zoodat de werkman geacht kan worden elk jaar een deel van zijn pensioen te hebben verdiend?

Antwoord: Die meening deel ik niet.

De heer **Van Wijck:** Hebben de werklieden een bewijs, dat zij later pensioen zullen krijgen?

Antwoord: Ja, een boekje, waarin zij precies de uitkeeringen kunnen zien.

Voorzitter: Als iemand gewoon zijn dienst opzegt, heeft hij geen aanspraak op pensioen?

Antwoord: Neen, dan vervalt het pensioen.

Voorzitter: Hebt gij wel eens overwogen om verzekeringen te sluiten tegen ongelukken? Of komen er zoo weinig ongevallen voor, dat gij dit onnoodig acht?

Antwoord: Ik heb in de 7 jaren slechts twee kleine ongelukken gehad. Een man heeft zijn been bezeerd, een ander zijn vingertop. Ik heb dien eersten laten verplegen en zijn huishouden zoolang onderhouden. Er is er nog een geweest, die een ongemak aan zijn oogen kreeg, hij is toen op rekening van de firma naar Utrecht gegaan en daar 3 maanden in het gasthuis verpleegd. Dat gaat op de onkostenrekening.

Voorzitter: De verhouding tusschen u en de werklieden is, na hetgeen uit al het gehoorde mag worden afgeleid, derhalve zeer goed?

Antwoord: Ik weet ten minste niet beter.

Voorzitter: Standjes hebt gij nooit met elkander gehad?

Antwoord: Nooit. Ik geloof niet, dat iemand in Veenendaal moest probeeren kwaad zaad te strooien.

De heer **Emants:** Gij hebt straks met een zekeren ophef, welke ik ook ten deele kan verklaren, gesproken over het bezit van eigen woningen door de arbeiders. Hebt gij daarvan echter ook niet de nadeelige gevolgen gezien, bijvoorbeeld dat bij het overlijden van den man het huis moest verkocht worden, maar men dan kwam te staan voor eene onverdeelbare zaak?

Antwoord: Ik zou het zeer jammer vinden, als de woningen zoo gemakkelijk konden verkocht worden. Dan worden de gelden onder de kinderen verdeeld en gaan spoedig door de vingers. Nu blijft de familie daarentegen bij elkander, terwijl de weduwe in het huisje blijft. En hoe langer de moeder er in blijft, des te beter voor de kinderen.

Voorzitter: Gij hebt dus niet de overtuiging, dat dit eigen bezit aanleiding geeft tot eindelooze familietwisten?

Antwoord: Neen, die komen bijna niet voor. Dat geldt niet voor Veenendaal.

De heer **Van Wijck:** Aan wie worden de loonen uitbetaald?

Antwoord: Aan degenen, die ze verdiend hebben.

Voorzitter: Dus ook aan de jongens en meisjes?

Antwoord: Zeker, ieder krijgt zijn geld in een pakje.

Voorzitter: Wordt er niet door de ouders over geklaagd, dat de kinderen het geld niet thuis brengen?

Antwoord: Dan zouden zij een flink pak slaag krijgen. Neen, dat gebeurt niet. Wel vind ik den maatregel goed, om 's Zaterdagmiddags 2 uur uit te betalen, zooals wij doen, dat is beter dan 's avonds 7 uur, dan zou er wellicht wel eens wat blijven hangen, 's Middags echter gaan zij dadelijk naar het land. De menschen gaan bij ons dan ook bepaald vooruit.

Interview met Lodewijk Henrich Johan Marie van Asch van Wijck

Lodewijk Henrich Johan Marie van Asch van Wijck, 34 jaar, burgemeester van Veenendaal.

Woensdag 24 augustus 1892. Tegenwoordig: M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, S.M. van Wijck, J.C.Th. Heyligers, W.H.J. Roijaards en Lodewijk Henrich Johan Marie van Asch van Wijck.

Voorzitter: Het is u bekend, dat wij reeds eenige getuigen uit Veenendaal voor onze Commissie hebben gehoord. Uit die verschillende verhooren meenen wij te mogen opmaken, dat de arbeidswet in uwe gemeente vrij goed wordt nageleefd. Is dat ook uwe meening?

Antwoord: Dat geloof ik wel, vooral wat betreft de groote fabrieken. Bij de kleine industrieën mag het eens een enkele maal gebeuren, dat bijvoorbeeld een werkgever voor een jongen geen kaart heeft, maar dan wordt er door de politie dadelijk gewaarschuwd.

Voorzitter: Zijn er niet verschillende tijden in het jaar, dat wegens overgrootte drukte bijvoorbeeldde werktijden der jongens te lang worden genomen?

Antwoord: Ik geloof het niet, de groote industrie althans heeft het, helaas, te Veenendaal niet zoo druk, dat er aanleiding zou bestaan voor overwerken.

Voorzitter: Vindt gij het sluitingsuur van zevenen goed, of meent gij, dat door dat vroege uur de losbandigheid, misschien zelfs de zedeloosheid zou zijn toegenomen?

Antwoord: Ik acht dit vroege sluitingsuur inderdaad zeer wenschelijk, vooral met het oog op de drukkende, heete atmosfeer in sommige gedeelten der fabrieken. Alleen zou ik het beter vinden, wanneer de kinderen na zevenen wat meer werden beziggehouden.

Voorzitter: Is er te Veenendaal gelegenheid om herhalingsonderwijs te ontvangen?

Antwoord: Ja wel, maar daarvan wordt weinig gebruik gemaakt.

Voorzitter: Kent gij den cursus van den heer Wijnveldt?

Antwoord: Ja, deze heeft geheel uit liefhebberij een cursus opgericht om volwassenen in het lezen en schrijven te oefenen, die, naar ik wel meen, nog al heeft opgenomen.

Voorzitter: Wanneer gij meent, dat de kinderen na het sluitingsuur nog behoefte hebben aan herhalingsonderwijs, spruit dan die meening voort uit de overweging, dat zij, op het 12e jaar de school verlatende, nog niet behoorlijk onderlegd zijn?

Antwoord: Zij leeren zou gauw het geleerde af, omdat er bij hen van briefschrijven en lezen zoo weinig inkomt. Op hun 20e jaar hebben zij dan ook dikwijls het schrijven reeds verleerd, en daarom zou het wenschelijk zijn, indien zij het een beetje bijhielden.

Voorzitter: Geloof gij, dat, wanneer zij op 12-jarigen leeftijd de school verlaten, zij genoeg weten?

Antwoord: Tegenwoordig gaat het iets beter. Ik heb mij indertijd verzekerd, ook bij het bestuur van de christelijke school, dat kinderen gratis konden worden opgenomen, en toen heb ik de fabrikanten uitgenoodigd geen kinderen aan te nemen dan die eene verklaring van den onderwijzer konden overleggen, dat zij voldoende lager onderwijs genoten hebben. Men heeft dit goedgekeurd. Ik had dit voornamelijk voorgesteld, omdat het schoolverzuim verbazend groot was, en men aldus de ouders meer in de hand had, en de kinderen niet op het 10e of 11e jaar van school genomen zouden worden. Het schoolverzuim is nu zeer verminderd.

Voorzitter: Als die kinderen op 10- of 11-jarigen leeftijd van school werden genomen, gingen zij dan op het land werken?

Antwoord: Ja, of tehuis helpen. Ik moet dat eerlijk zeggen, dat de localiteit wel wat klein was, ofschoon ik niet geloof, dat dit van invloed was op het schoolverzuim.

Voorzitter: Hebt gij ook aangedrongen bij de werkgevers om den kinderen herhalingsonderwijs te doen geven?

Antwoord: Ik heb er met een der fabrikanten wel eens over gesproken. De knapenvereeniging doet tegenwoordig herhalingsonderwijs geven door een onderwijzer van de openbare school, en ik geloof, dat de firma Van Schuppen er wel eens over gedacht heeft.

Voorzitter: Hebt gij wel eens eene bijzondere schriftelijke machtiging aan een politiebeambte gegeven om een fabriek of werkplaats te gaan bezichtigen om te zien of de wet behoorlijk wordt nageleefd?

Antwoord: Neen, omdat men nooit moeilijkheden maakte de politie toe te laten.

Voorzitter: Geeft gij wel eens vergunning om op andere uren te werken dan de wet voorschrijft?

Antwoord: Neen.

Voorzitter: Worden ongelukken onmiddellijk aangegeven?

Antwoord: Ja, en door mij onderzocht. De meeste zijn echter toe te schrijven aan onvoorzichtigheid, niet aan gebrekkige inrichting.

Voorzitter: Hebben naar uw oordeel de arbeiders te Veenendaal een „menschwaardig“ bestaan, of wordt er veel gebrek geleden?

Antwoord: De loonen zijn niet hoog, maar daar staat tegenover, dat de woningen goedkoop zijn, f 0.80, f 1.- met 10 of 20 roeden land. Verleden jaar heeft de firma Van Schuppen de loonen 10 procent verhoogd en ook de groote fabriek heeft wat meer gegeven, ofschoon het er eigenlijk niet af kon.

Voorzitter: Zijn die woningen goed?

Antwoord: Die bestaan uit een voorvertrek met een paar bedsteden en uit een achterhuisje of deeltje, waar zij 's zomers leven. Ook is er een zolder bij.

Voorzitter: Behooren die woningen aan fabrieken?

Antwoord: Gedeeltelijk.

Voorzitter: Zijn er in de bouwverordening ook bepalingen opgenomen, waaraan zulke woningen moeten voldoen?

Antwoord: Ja, bij de algeheele herziening der bestaande verordeningen, ruim twee jaar geleden, is ook opgenomen de bepaling, dat ieder huis een privaat moet hebben. Dat liet vroeger veel te wenschen over. Toen deden velen hun behoefte om en bij het huis. Nu hebben de meeste woningen een privaat of althans in een schuurtje een bak of ton.

Voorzitter: Zijn er ook bepalingen gemaakt omtrent de ruimte der vertrekken?

Antwoord: Ja, ik meen, dat de hoogte 2 1/2 meter moet zijn, verder moeten de woningen gebouwd zijn op zekere hoogte boven den grond. De pomp moet op zekeren afstand van de privaten zijn, er mogen geen dokken gebrand worden, ten einde brandgevaar te voorkomen. De verordening bevat verscheidene dergelijke bepalingen.

Voorzitter: Als men die woningen zoo ziet en het werkvolk, dat er in woont, krijgt men dan den indruk, dat het een vieze boel is?

Antwoord: Dat is zeer verschillend: bij den een is het klaar en helder, bij den ander niet, dit hangt veel van de menschen zelf af.

Voorzitter: Wij hebben de klacht gehoord, dat over het algemeen de huizen smerig zijn, de gezinnen vuil en de kinderen eigenlijk te vies om naar school te zenden. Een der onderwijzers klaagde daar sterk over, vindt gij die klacht overdreven?

Antwoord: Die klacht is overdreven, ik bezoek de school wel eens, maar ik heb niet gevonden, dat de kinderen er zoo uitzagen, dat zij de school niet konden bezoeken.

De heer Emants: Een vorige getuige heeft aan de Staatscommissie medegedeeld, dat zijns inziens het getal arbeidskrachten langzamerhand wat al te groot werd voor Veenendaal. Deelt gij die meening, en zoo ja, meent gij dan niet, dat later daaruit misstanden zullen voortkomen?

Antwoord: Dit ben ik eens met den vorigen getuige. Reeds nu gaan de arbeiders naar Duitschland, omdat daar meer verdiend wordt. Reeds dezen zomer liepen er al verscheidenen ledig. De arbeiders trouwen op jeugdigen leeftijd, ongeveer 20 jaar, het gevolg is daarvan, dat er groote gezinnen komen, en naarmate de bevolking zich uitbreidt, breiden de fabrieken zich niet uit.

Voorzitter: Neemt de gemeente maatregelen om in de werkloosheid te voorzien?

Antwoord: Bepaalde maatregelen niet, maar de gemeente heeft verscheidene werken onder handen.

Voorzitter: Zijn de armenzorglasten niet drukkend, ten gevolge van den overvoer van arbeidskrachten?

Antwoord: Ja, waar dat naar toe moet, weet ik niet. De post voor armenzorg wordt ieder jaar hooger. De diaconie doet, wat zij kan, maar de middelen zijn beperkt, zoodat velen naar het gemeentebestuur worden verwezen. Tengevolge van de vroege huwelijken, waardoor de gezinnen dikwijls zeer groot zijn, wordt de armenzorg zeer uitgebreid, wanneer bijvoorbeeldde vader komt te vallen. Vele gezinnen, weduwen met kinderen, enz., komen soms van ver af naar Veenendaal om de kinderen op het 12de jaar naar de fabriek te kunnen zenden. Indien dergelijke gezinnen eenige weken te Veenendaal zijn, worden zij armlastig.

Voorzitter: Tracht gij dit te keeren door de ondersteuning tot een minimum te beperken?

Antwoord: Wij doen zooveel wij kunnen, maar wij kunnen niet veel.

Voorzitter: Wat geeft gij wel?

Antwoord: Geneeskundige hulp en verpleging altijd en, zoo noodig, op advies van den geneesheer bij dringende noodzakelijkheid, opneming in een der Utrechtse ziekenhuizen. De onderstand in geld is overigens zeer ongelijk, maar al geven wij maar f 1 's weeks, dat is toch f 52 voor elken persoon per jaar, wat voor een kleine gemeente dadelijk oploopt.

Voorzitter: Moet de man geheel buiten werk zijn om onderstand te krijgen?

Antwoord: Wij geven naar omstandigheden, als het noodig is.

De heer Emants: Een weduwe met een paar kinderen kan van f 1 's weeks niet rondkomen. Is nu het onderling hulpbetoon van de werklieden zoo groot, dat zulk een weduwe door hun hulp kan rondkomen?

Antwoord: Och, zij halen nog al wat op in de gemeente, en dikwijls voorziet de diaconie in de dringendste behoeften.

Voorzitter: Moet ik uit uw antwoord opmaken, dat de bedelarij, in weerwil van de daartegen bestaande strafbepalingen, welig tiert in uwe gemeente?

Antwoord: Neen, maar zulke lieden hebben gewoonlijk vaste huizen, waar zij geregeld wekelijks of dagelijks wat krijgen: een boterham of zoo, en dat is zoozeer geen bedelen.

Voorzitter: Hoe is het met het gebruik van sterken drank in uw gemeente?

Antwoord: Dat is nog al vrij aanzienlijk, te oordeelen naar de staten van hetgeen ingeslagen wordt. Van 1 Juli 1890 tot 1 Juli 1891 heb ik verzonden 80 processen-verbaal wegens drankwet-overtredingen, waarvan 25 tegen fabrieksarbeiders, en van 1 Juli 1891 af 50, waarvan 13 tegen fabrieksarbeiders. Die verhouding vind ik voor de arbeiders nogal gunstig.

Voorzitter: Is er verleden jaar zooveel minder gedronken te Veenendaal?

Antwoord: Dat durf ik niet zeggen.

De heer Heyligers: Kunt gij ook globaal opgeven welke verhouding er bestaat tusschen het aantal fabrieksarbeiders in uwe gemeente en dat der overige ingezetenen?

Antwoord: De beide dorpen Veenendaal (Stichtsch en Geldersch) hebben ongeveer 7000 zielen, en er zijn een 1600 arbeiders op de verschillende fabrieken.

Voorzitter: Hoe groot is het aantal vergunningen in uw gemeente?

Antwoord: Het maximum is 19, doch er zijn er 18, naar ik meen. Op mijn voorstel heeft de gemeenteraad besloten aan de Koningin-Regentes te verzoeken het maximum te willen verlagen en voor een tijdvak van 15 jaren te bepalen op 15. Op dit voorstel is toen door H. M. de Koningin-Regentes gunstig beschikt. Op het oogenblik zijn er nog maar 18 vergunningen.

Voorzitter: Gij hebt het toch niet in uw macht het aantal te verminderen, wanneer de gerechtigden zich houden aan de wet?

Antwoord: Neen, maar onlangs bijvoorbeeld is een weduwe, die eene tapperij hield, gestorven, en toen is in haar huis eene modiste komen wonen. Was nu het maximum niet verlaagd geweest, dan hadden wij eene nieuwe vergunning moeten geven.

Voorzitter: De verhouding tusschen werkgevers en arbeiders is, naar hetgeen ons is medegedeeld, te Veenendaal nog al gunstig, niet waar?

Antwoord: Zeker.

Voorzitter: Zijn er nooit onaangenaamheden voorgekomen, waarbij uwe tusschenkomst werd vereischt?

Antwoord: Tot dusver nooit. Naar aanleiding van de drankwet wenschte ik u nog mede te deelen, dat wij ons streng houden aan het sluitingsuur, op Zaterdag om half elf en op andere dagen om 10 uur. Alleen zou ik wenschen, dat het openbaar ministerie wat beter de hand hield aan de uitvoering dier wet, want herhaaldelijk moet ik er over klagen, dat het zich niet gelegen laat liggen aan recidive, hoewel ik mij de moeite getroost om op ieder proces-verbaal het aantal overtredingen der drankwet, waaraan zich de delinquent heeft schuldig gemaakt, te vermelden. Er komt nog iets bij, dat zeer ongunstig werkt op het prestige van de rechterlijke macht. Wanneer de lieden een briefje krijgen, dat zij moeten komen zitten, wordt daarin vermeld, dat zij anders dadelijk zullen worden gearresteerd. Maar in plaats van één, krijgen zij wel meerdere briefjes, en de zaak loopt op die wijze zoo verbaasend lang, dat men er werkelijk op het laatst om gaat lachen.

Voorzitter: De heer Heyligers: Hoe laat is het openingsuur der tapperijen?

Antwoord: 's morgens 7 uur. Nog kan ik er bijvoegen, dat ik ook met kermis onverbiddelijk om half elf laat sluiten, terwijl bij lotingen der nationale militie en bij inspectiën der verlofgangers de herbergen eenvoudig gesloten blijven. Dit werkt zeer gunstig, zoodat wanordelijkheden, zooals nog een jaar of drie geleden gebeurd zijn, niet meer voorkomen. Toen hebben nog een paar verlofgangers moeten zitten.

Interview met Wilhelmina Elisabeth Vroon

Wilhelmina Elisabeth Vroon, 30 jaar, bewaarschoolhouderes en helpster op de meisjesfabrieksschool te Veenendaal.

Donderdag 1 september 1892. Tegenwoordig: M.J.C.M. Kolkman (voorzitter), G. Emants, J.C.Th. Heyliggers, S.M. van Wijck, W.H.J. Roijaards en Wilhelmina Elisabeth Vroon.

Voorzitter: Zijt gij al lang aan het hoofd van die inrichting?

Antwoord: Met Mei ben ik er 7 jaren aan geweest.

Voorzitter: Is het eene gemeentelijke inrichting?

Antwoord: Neen, eene particuliere, het is eene Christelijke bewaarschool.

Voorzitter: Hoeveel kinderen zijn er op school?

Antwoord: Ongeveer 150 tusschen de 5 en 6 jaar.

Voorzitter: Waarmede houdt gij de kinderen bezig?

Antwoord: 's Morgens beginnen wij met iets te vertellen uit de Bijbelsche geschiedenis. Soms wordt een tekst geleerd. Ze leeren het begin van de getallen, op de klok zien, enz. Die, welke zes jaar zijn en nog niet op de gemeenteschool konden komen, omdat ze na 1 Mei zes jaar werden en daar dus nog niet toegelaten konden worden, leeren al wat lezen. Er wordt ook gefröbeld.

Voorzitter: Varieert de bevolking van uwe school nog al naar den tijd van het jaar?

Antwoord: Niet veel.

Voorzitter: Hebt gij ook kinderen van fabrieksarbeiders?

Antwoord: Meerendeels.

Voorzitter: Ook, wier moeder op eene fabriek werkzaam is?

Antwoord: Heel weinig. Als er weinig kinderen zijn, gebeurt het wel, zoo onder de drie jaar, maar zoodra er twee a drie kinderen zijn, gaat de moeder niet meer naar de fabriek.

Voorzitter: Zien de kinderen er altijd fatsoenlijk en netjes uit?

Antwoord: In den laatsten tijd gaat dat heel wel, omdat ik er erg streng op ben, maar vroeger gebeurde het soms, dat ze zelfs geen voldoende kleeren aan hadden.

Voorzitter: Was dat een gevolg van armoede of slordigheid?

Antwoord: Meerendeels van slordigheid. Waar vele kleine kinderen zijn, heerscht wel eens armoede, maar er zijn ook gezinnen, waar de kinderen al heel aardig wat inbrengen.

De heer Emants: Gebeurt het wel, dat kinderen bijkans geen kleeren aan 't lijf hebben?

Antwoord: In den winter wel en vooral ontbreekt dan 't ondergoed.

Voorzitter: Zijn er wel kinderen, die uitgehongerd op school komen?

Antwoord: Verleden jaar is dat gebeurd met kinderen van een huurkoetsiersknecht, die slecht oppaste. Sedert betaalt de burgemeester het schoolgeld voor dat gezin.

Voorzitter: Hoeveel bedraagt het schoolgeld?

Antwoord: Voor fabrieksarbeiders, die moeilijk betalen kunnen, 5 cent per kind in de week. Die wat meer in de verdiensten zijn, betalen 7 1/2 cent en de gegoeden geven 10 cent.

Voorzitter: Hoe lang is de schooltijd?

Antwoord: Van 9 tot 12 en van 2 1/2 tot 4 1/2 uur. Zaterdag is er den geheelen dag geen school.

Voorzitter: Gaan alle kinderen, die daarvoor in de termen vallen, op school?

Antwoord: Lang niet allen.

Voorzitter: En wat doen zulke kinderen dan?

Antwoord: Langs straat loopen, maar dat soort ziet er soms uit, alsof het geen kinderen zijn.

Voorzitter: De kinderen op uwe school zien er, zeydet gij, nog al tamelijk uit, waarschijnlijk ook ten gevolge van uwe aansporing. Nu spreekt gij echter van een geheele serie, die er vuil en vies uitziet. Vindt gij over het algemeen de Veenendaalsche fabrieksbevolking geen toonbeeld van zindelijkheid?

Antwoord: Het is er precies als bij andere menschen. Er zijn er erg vuile onder, maar er zijn ook heele knappe menschen bij. Als de kinderen ziek zijn, ga ik ze steeds bezoeken en kom zodoende wel in gezinnen, waar het akelig vuil is, soms zijn dat nog niet eens de armste menschen. Ik bezocht

onder andere een gezin, waar 3 of 4 kinderen van op de fabriek waren, zoodat er ongeveer f 20 's weeks inkwam, toch zag het bed er zoo vreeselijk uit, dat het naar was om te zien.

Voorzitter: *Weet gij ook wat die menschen eten?*

Antwoord: *Dat is wel na te gaan: ze hebben allen een stukje grond, waarop zij groenten en aardappelen telen. Bovendien hebben ze meestal een varken, zoodat ze wat vleesch en spek kunnen eten, en voor de rest eten ze brood.*

Voorzitter: *Gelooft gij, dat de toestand van de arbeiders te Veenendaal over het algemeen bevredigend is?*

Antwoord: *Ja, ik hoor ten minste niet klagen. Vroeger werd wel eens gezegd, dat er te weinig verdiend werd, maar het loon is laatst verhoogd en nu hoor ik dergelijke klachten niet meer.*

Voorzitter: *Gaat het aantal leerlingen der school vooruit?*

Antwoord: *Ja, de school is met 71 leerlingen begonnen, maar al gauw waren er 200, zoodat de school overvuld was. Daar er geen ander lokaal te krijgen was, heeft het bestuur toen het schoolgeld van 2 1/2 cent op 5 cent per week gebracht en daarop is toen het aantal leerlingen gedaald tot 100, nu is het weer 150.*

Voorzitter: *Neemt het getal kinderen in Veenendaal sterk toe?*

Antwoord: *Ja, sterk.*

Voorzitter: *Hoe dikwijls wordt de school gehouden voor fabrieksmeisjes boven de 12 jaar?*

Antwoord: *Eens in de week. De commissie van de bewaarschool bestuurt ook deze en heeft mij verzocht haar gratis in dit liefdewerk bij te staan, en dit heb ik gedaan. De meisjes betalen geen schoolgeld en mogen het goed, dat zij gemaakt hebben, voor hetzelfde geld houden als het aan de dames kost. Bovendien krijgen zij met Kerstmis nog wel cadeautjes. Wij hebben eene helpster, die een honorarium heeft van f 7.50 in het jaar.*

Voorzitter: *Hoeveel meisjes komen daar?*

Antwoord: *40, maar er staan wel 20 adspiranten op de lijst.*

Voorzitter: *Gaat deze school ook uit van de christelijke richting?*

Antwoord: *Ja.*

Voorzitter: *Wanneer de vader van een meisje niet behoort tot de godsdienstige richting van het bestuur der school, wordt dan ook het meisje niet op de school geplaatst?*

Antwoord: *Neen, daarop wordt niet gelet.*

Voorzitter: *Over het algemeen kunnen de fabrieksmeisjes zeer weinig van hetgeen zij later als huisvrouw zullen noodig hebben, als naaien, breien, enz., zoodat zij later alles buitenshuis moeten laten doen?*

Antwoord: *Ja, dat is in Veenendaal erg treurig.*

Voorzitter: *Dan is de fabrieksschool eene zeer goede inrichting?*

Antwoord: *Zeker, zij leeren er naaien, knippen en wat zij naderhand verder noodig hebben te kennen.*

Voorzitter: *Merkt gij in dit opzicht nog eenig verschil op tusschen de fabrieksmeisjes en de dienstmeisjes? Zijn deze laatsten meer in het bezit van de kundigheden, welke later van eene huisvrouw gevorderd worden?*

Antwoord: *Dat kan ik niet beoordeelen, want er zijn heel weinig dienstmeisjes in Veenendaal.*

Voorzitter: *Hebt gij ons wellicht nog iets mede te deelen?*

Antwoord: *Alleen dit nog, dat dikwerf geklaagd wordt, dat voor fabrieksarbeiders mijne school te duur is om hunne kinderen er heen te zenden, wat zij anders gaarne zouden doen. Onder andereken ik nog eene moeder, die erg zwak is, veel versterkende middelen moet gebruiken en in het bezit is van veel kinderen, welke erg druk zijn. Zij heeft mij haar nood ook reeds geklaagd. Ik tracht bij menschen, die wat missen kunnen, hulp te vinden, maar dit geeft niet veel.*

De heer Emants: *Zijn de gezinnen nog al zwaar?*

Antwoord: *O ja: in de meeste gezinnen verschillen dikwijls de kinderen nog geen jaar met elkaar.*

De conclusies van de Staatscommissie over Veenendaal

De bepalingen der arbeidswet worden getrouw nageleefd.

Werktijden

Aan de Stoomspinnerij en -weverij wordt gewerkt van 's morgens 6 tot 9 uur, van 9 oer tot 2 en van 3 tot 6 oer uur. Vroeger werd aan deze fabriek veel langer gewerkt namelijk 72 uren in de week, tegen thans 62 1/2 uur. Deze inkrimping van den arbeidsduur is gaandeweg tot stand gebracht. De productie heeft er niet alleen niet door geleden, maar is zelfs nog 20 procent meer dan vroeger. De werklieden zijn er beter en vlugger door geworden.

Aan de Sajtfabriek der firma Weduwe D. S. van Schuppen wordt gewerkt van 's morgens 6 tot 9 uur, van 10 tot 2 en van 3 tot 7 uur. 's Zaterdags sluit de fabriek reeds om twee uur des namiddags. Vroeger werd ook aan deze fabriek ongeveer 2 à 3 uur per dag langer gewerkt dan tegenwoordig. De productie is ook hier niet minder geworden, maar toch ook niet vermeerderd. Overwerk, nachtwerk of Zondagswerk komt niet voor, tenzij om uiterst dringende redenen.

Loonen

Aan de stoomspinnerij en -weverij verdienen de jonge werklieden gemiddeld f 2.50 tot f 3.10. In de spinnerij verdienen zij dadelijk bij hunne toelating f 1.30, welk bedrag langzamerhand klimt. Volwassen werklieden maken van f 6.25 tot f 7.50, de scheersters f 5.30 tot f 7,17, de spinsters f 5.29 tot f 8.- en de voorspinsters f 4.97 tot f 8.41.

Alles is hier stukwerk en wordt berekend per el of per pond. De wevers kunnen ook nog eene premie verdienen door het maken van eene zekere hoeveelheid Indische drils. Slecht of slordig werk wordt met boete van 10 tot 25 cents gestraft.

De uitbetaling van het loon geschiedt wekelijks. Aan de fabriek der firma Wed. D. S. van Schuppen bedragen de loonen voor de stukwerkers, namelijk de spinners, omwerkers en voorwerkers f 1.50 tot f 8.75. De vaste loonen zijn van f 2.25 tot f 14.- per week. Ook hier geschiedt de uitbetaling wekelijks. Aan beide hier genoemde fabrieken zijn de loonen in de laatste jaren, vooral ook ten gevolge van veel verbeterde machineriën, zeer gestegen. In het laatste jaar heeft de firma Wed. D. S. van Schuppen nog, zonder eenigen drang van buiten, hare loonen met 10 procent verhoogd, wat voor de Stoomspinnerij en -weverij een reden geweest is, om ook met eene verhooging van 4 procent te volgen.

Vrouwen- en kinderarbeid

Aan de fabrieken te Veenendaal komt vrouwen- en kinderarbeid veel voor. Zoo werken bijvoorbeeld aan de Stoomspinnerij en -weverij 18 gehuwde vrouwen, 287 meisjes en 74 jongens onder 16 jaar. Bij de firma Wed. D. S. van Schuppen 10 meisjes en 82 jongens beneden 16 jaar, maar geen enkele getrouwde vrouw.

Veelal werken de meisjes in één lokaal met de mannen te samen, slechts zelden zijn zij gescheiden. Het toezicht wordt gezegd streng te zijn en nadeelige gevolgen niet voor te komen. Elke onbehoorlijkheid wordt met wegzending van de fabriek gestraft. De meisjes blijven gewoonlijk aan de fabriek totdat zij gaan trouwen, en is dat eens geschied, dan tot een week of zes vóór de bevalling. Slechts bij uitzondering worden vrouwen, die nog jonge kinderen hebben, aan de fabriek werkzaam gehouden, en dan nog wel alléén op voorwaarde, dat de kinderen bij de grootmoeder worden uitbesteed. Het streven bestaat, om langzamerhand alle getrouwde vrouwen uit de fabrieken verwijderd te houden.

De arbeid, die door de meisjes en vrouwen wordt verricht, is niet zwaar, en zou, volgens sommiger oordeel, wel door mannen kunnen worden verricht. Dit laatste wordt door den directeur der Stoomspinnerij en -weverij echter bepaald tegengesproken. In de spinnerij, zoo verklaart hij, kunnen de werkzaamheden niet door mannen worden verricht. Het is daar geen geldquaestie, de verdiensten van de vrouwen toch zijn hooger dan die van de mannen, maar uit een technisch oogpunt kunnen de vrouwen daar niet worden gemist.

Het werken van meisjes op de fabriek draagt er niet toe bij, om hun gehalte als latere huisvrouw te verhoogen. Gewoonlijk zijn zij in de eerste huishoudelijke zaken, als naaien, breien, verstellen enz. geheel onbedreven. Zelfs hunne kleeren moeten zij buitenshuis laten maken. Zij staan achter bij de meisjes, die in burgerdiensten zijn geweest, en hoewel er te Veenendaal niet juist met minachting op "de fabriekster" wordt neergezien, staan zij toch ook niet hoog in aanzien. Eenmaal huisvrouw geworden, zijn zij gewoonlijk slordig en vuil, daar zij niet in staat zijn hun huishouden behoorlijk waar te nemen. Ten einde de meisjes, die aan fabrieken werken, in staat te stellen zich te bekwamen in de meest noodige huishoudelijke kundigheden, hebben eenige dames eene school geopend voor meisjes boven 12 jaar, waar zij des Zaterdagsmiddags daarin onderricht kunnen ontvangen. Van die school, wordt druk gebruik gemaakt.

Aan de fabrieken worden tegenwoordig geene kinderen meer aangenomen, zoo zij niet het bewijs kunnen overleggen, dat zij voldoende lager onderwijs hebben genoten. Deze maatregel is door de fabrikanten genomen op verzoek van den burgemeester van Veenendaal, die daardoor het vroeger algemeen in zwang zijnde misbruik wilde tegengaan, om de kinderen reeds lang vóór hun 12e jaar van de school te nemen, ten einde ze te huis of op het land te doen arbeiden. De genomen maatregel beantwoordt aan het beoogde doel. Algemeen was men van meening, dat de leeftijd van 12 jaar, waarop kinderen aan de fabrieken mogen worden toegelaten, niet behoort te worden verhoogd. Lichamelijk zijn zij op dien leeftijd het best geschikt om den fabrieksarbeid te beginnen, terwijl bij trouw schoolbezoek tot aan dien leeftijd, ook het gros voldoende ontwikkeld kon worden geacht. Er was, wat het schoolbezoek betreft, reeds merkbare verbetering waar te nemen, zoowel ten gevolge van den bovenvermelden maatregel der fabrikanten, als door het uitloven van prijzen door het gemeentebestuur. Toch achtte één der getuigen het wenschelijk, het schoolbezoek tot 12 jaar bij de wet verplichtend te stellen.

Voor volwassen fabrieksarbeiders, wier ontwikkeling over het algemeen zeer veel te wenschen overlaat, heeft een der onderwijzers eene avondschool geopend. Met voldoening mocht deze onderwijzer er op wijzen, dat zijne moeite zeer werd gewaardeerd en dat zijne lessen trouw en met ijver werden bijgewoond.

Van afgematheid of moeheid na het werk werd nooit iets bespeurd. Ditzelfde werd verklaard door een der predikanten, wiens catechesatiën door jongelieden van verschillende leeftijd, zoowel als door volwassen fabrieksarbeiders, altijd met opgewektheid worden gevolgd.

De stoffelijke toestand der fabrieksbevolking

De stoffelijke toestand der fabrieksbevolking werd nog al verschillend beoordeeld. Hoewel de loonen niet hoog zijn, zoo werd gezegd, heerscht er toch geen armoede. Die werken wil, kan werk krijgen, gebrek aan werk is er niet. Broodsgebrek komt niet voor. Over het algemeen hebben de gezinnen der fabrieksarbeiders, vooral als er veel kleine kinderen zijn, het wel niet ruim, maar zij hebben toch altijd een fatsoenlijk middagmaal en de meesten kunnen het best stellen. Zij wonen goed en goedkoop - gewoonlijk voor 80 cents tot f 1.-, bebouwen een stukje land, dat bij de woning hoort en hebben veelal een varken in het schot. Slechts zelden worden fabrieksarbeiders of hunne gezinnen van wege de diaconie bedeed. Veel hangt natuurlijk af van de vrouw, en waar de eene zuinig en zindelijk is, zal een andere verkwistend en smerig zijn.

Van andere zijde werd echter beweerd, dat wel degelijk onder de fabrieksarbeiders armoede heerscht. Met een loon van plusminus f 7,- in de week en eenige kinderen tot zijn last, was dit ook wel niet anders mogelijk.

Aan kleeren en dek is vaak gebrek. Vuilheid en onzindelijkheid is regel in de huisgezinnen. De kinderen komen smerig en ongewasschen en met onvoldoende kleeding ter school. Nu en dan wordt ook honger geleden. Op de school zelf is te merken, dat kinderen van fabrieksarbeiders veel minder bevattelijk en minder vlug van begrip zijn dan burgerkinderen, hetgeen ook door den onderwijzer aan de armoedige omgeving wordt toegeschreven.

Sommige fabrieksarbeiders hebben nog de gelegenheid gevonden tot sparen en een enkele heeft zelfs door die spaarzaamheid zich een eigen woning "een deftig arbeidershuis" kunnen verwerven. Algemeen werd de vrees uitgesproken, dat door de sterke toeneming der arbeidersbevolking, weldra ook te Veenendaal te veel fabrieksarbeiders zouden komen. Werd er geen nieuwe industrie gevestigd, dan zag men de toekomst donker in. Reeds thans trekken sommige gezinnen naar Duitsland. Tegen het emigreeren naar andere werelddelen hebben zij echter een bepaalden tegenzin.

Ziekenfondsen

Aan de beide hierboven genoemde fabrieken bestaan ziekenfondsen. De deelneming daaraan is voor de werklieden verplichtend. Aan de Stoomspinnerij en -weverij betalen zij daartoe eene wekelijksche

bijdrage van 5 cent, en genieten daarvoor bij ziekte eene toelage van f 1.50 per week, zoolang de ziekte duurt, benevens vrije geneeskundige behandeling. De firma draagt in dit fonds niets bij. Over dokter en apotheker wordt met lof gesproken. Bijzondere controle over de zieken wordt niet uitgeoefend, de controle des geneesheers is voldoende.

Aan de fabriek der firma Wed. D. S. van Schuppen bedraagt ook de wekelijksche bijdrage van de zijde der werklieden 5 cents. De uitkeering bedraagt voor de ongehuwde werklieden het halve loon, voor de getrouwden f 3.- per week gedurende de geheele ziekte, benevens kosteloze geneeskundige behandeling.

Er zijn ook gevallen, dat een werkman in geval van ziekte zijn volle loon heeft behouden. Al hetgeen aan de kas van het fonds te kort komt, betaalt de firma, die ook ruim versterkende middelen verschaft. Verzekering tegen ongelukken bestaat niet. De enkele maal, dat een ongeluk voorkwam, werd hij, wien het trof, op de kosten der firma's verpleegd. Een onderzoek van politiewege vond steeds plaats.

Pensioenfondsen

Een pensioenfonds bestaat niet aan de Stoomspinnerij en -weverij. De oude werklieden genieten daar geene ondersteuning, de verdiensten der fabriek zijn daartoe te gering.

Aan de fabriek der firma D.S. van Schuppen bestaat dergelijk fonds wel. Door de eigenaren der fabriek is daartoe een kapitaal van f 15,000.- geschonken en nog meerdere giften schijnen daarvoor bestemd. De werklieden zullen, hoewel zij soms tot 80-jarigen leeftijd aan de fabriek werkzaam blijven, bij volkomen invaliditeit, hun halve loon als pensioen behouden, terwijl ook hunne weduwen en weezen onderstand uit dit fonds zullen genieten. Wanneer een werkman de fabriek verlaat, dan vervalt zijne aanspraak op het pensioen.

Uitdrukkelijk werd geconstateerd, dat de handelwijze der firmanten in zake het pensioenfonds, niet mocht worden aangenomen als regel voor andere fabrieken. De eigenaren toch der fabriek zijn vermogende lieden, die haar laten voortbestaan, uitsluitend ter wille van de welvaart van Veenendaal. De verhouding tusschen het werkvolk en de fabrikanten laat niets te wenschen over. Men werkt gaarne aan de fabrieken, en blijft er zoolang men kan. Wisseling van personeel komt bijna niet voor.

Onaangenaamheden

Onaangenaamheden van eenige beteekenis tusschen de patroons en de werklieden hebben nooit plaats gehad. Het volk is zeer godsdienstig en dit wordt genoemd als een der redenen, waarom het zich tot heden buiten elke arbeidersbeweging gehouden heeft. Onder de fabrieksarbeiders heerscht bepaald een geest van tevredenheid. Misbruik van sterken drank komt niet in sterke mate onder hen voor.

De fabrieken zijn ingericht naar de eischen des tijds. De gevaarlijke machineriën zijn beschermd, de lokalen frisch en luchtig en worden goed schoon gehouden. Last van stof of overmatige warmte wordt niet ondervonden.

De werkmanswoningen zijn goed en niet duur. Zij zijn in voldoende aantal aanwezig. In de bouwverordening zijn van wege de gemeente verschillende eischen - wat de afmetingen der vertrekken, de plaatsing van pomp en privaten enz. betreft - gesteld voor den bouw van nieuwe dergelijke woningen.

Coöperatieve winkelvereniging

Aan de Stoomspinnerij en -weverij is eene coöperatieve winkelvereniging verbonden. Tot de oprichting daarvan werd indertijd besloten, omdat de eerste levensbehoefden, die te Veenendaal door de winkeliers werden verkocht, voor geen menschen te gebruiken waren. De firma heeft het geld voor de zaak verschaft, maar dat is later terugbetaald. Daarvoor hebben 300 leden ieder zoolang 10 cents 's weeks bijgedragen, tot dat per hoofd f 10.- aanwezig was. In het bestuur hebben ook verschillende werklieden zitting, de directeur der fabriek is penningmeester, de boekhouder secretaris en een der klerken boekhouder.

Alles moet contant worden betaald. Sommige werklieden vinden dit laatste onaangenaam, daar zij gewend waren bij de winkeliers te kunnen borgen. Nog vaak komt het voor, dat de vrouwen van de winkelvereniging niets weten willen, alleen om de oude gewoonte van borgen te kunnen blijven volhouden. De zaak loopt best. De omzet per week bedraagt circa f 1600.- en de behaalde winst 10 procent.

Arbeidsraden

De directeur der Stoomspinnerij en -weverij merkt op, dat arbeidsraden, hoe nuttig ook, voor Veenendaal onpractisch zouden zijn.